

FÖRRÖCHNU

TIDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR NR 1 1990. PRIS 40 KR

I detta nummer bl a:

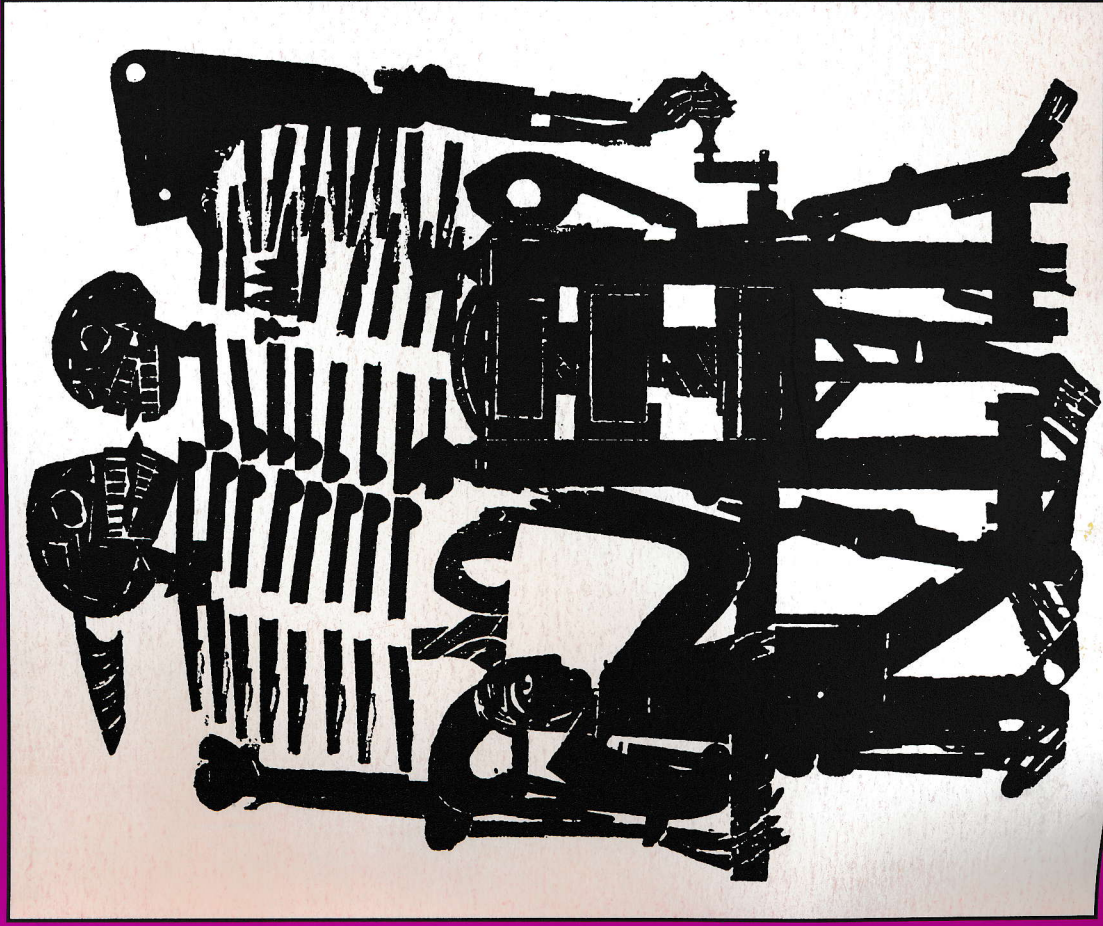
Om Havel

Om Dödsdansen

Om fräcka danskar

Om reportage

och massor av bokanmälningar...

FÖRR OCH NU

TIDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR

Innehåll nr 1/90:

Per Arne Skansen. Ledare	4
Mats Miljand. "Vid midnatt skall vi dricka varandra till med upplösta brustabletter" – om Vaclav Havel	6
Jan Myrdal. HAP Gieshaber och Dödsdansen i Basel	29
Jan Myrdal. Edward Hopper	40
Anne Liden. Barnen i Drottninghög – bokanmälan	42
Eske K. Mathiesen Dansk "skrivefrækhed" – bokanmälan	49
Philippe Bouquet Till reportagens lov	51
Bokanmälningar	55

Omslag: HAP Gieshaber

Förr och Nu ägs av föreningen med samma namn. Föreningens paroller är:

- För en folkets kultur
- För en folkets historia
- Försvar för yttre- och tryckfrihet
- Antiimperialism

Förr och Nu begär inte pengar av stat eller kommun. Våra inkomster kommer från medlemmar och andra läsare: medlemsavgifter, gåvor och prenumerationer. Vi i **Förr och Nu** utför själva frivilligt föreningsarbete ända från redaktion till distribution. Detta visar att det frivilliga bildningsarbetet och den gamla folkrörelsetraditionen fortfarande är en demokratisk möjlighet.

Om du tycker att tidningen är bra och om du vill den skall fortsätta utvecklas, ge då gärna en gåva, eller ännu hellre, en eller flera prenumerationer!

Du som bor i Stockholmstrakten, kom med i föreningsarbetet! Ring någon av kontaktpersonerna. Det finns mycket att göra.

Styrelsen

Föreningens styrelse: Jonas Hansbo (ordf.), Tomy Gustavsson (ansv. utgivare), Finn Karlsson (kassör), Gun Kessle, Anette Sandström, Per Arne Skansen, Margareta Zetterström.

Suppleanter: Kent Begler, Kersti Berggren, Hans Eliasson, Gunilla Karlsson.

Redaktionen kan nås genom Jonas Hansbo 018-55 66 83, Tomy Gustavsson 08-761 15 25 eller Mats Miljand (recensionsavd.) 018-21 07 41 (säkrast efter kl 20.00).

Förr och Nu, Box 9001, 126 09 Hägersten

Årsprenumeration (4 nr) 150:- – Stödprenumeration 250:- eller mer.

Medlemskap 150:- • Postgiro 35 60 72-9 Bankgiro 324-1262

ISSN 0345-3162

Ledare

"Inte säljer de ut oss, inte", sade en ekonomichef i Esseltes förlagsdivision när ryktena började surra på vårkanten. "Vi har ju koncernens högsta räntabilitet, över 31 %." Några dagar senare offentliggjordes kompromissen där "bara" Media, dvs Esselte Entertainment, Esselte Tryck och Esselte Förlag bjuds ut på marknaden.

På bolagsstämman den 10 juni "avgick" ordföranden Curt G Olsson och ledamöterna Tore Daun, Henry Montgomery, Marcus Storch och Solveig Wikström. En källa inom Esselte Förlag säger att de snarare "åkte ut med huvudet före". In kom i stället Mobilias och Ratios' folk, ledda av bröderna Lindholm.

Vad styr dem? Förmodligen det som brukar styra kapitalister. Bortsett från att böcker är "laddade" och förläggeri kan vara ett bökigt sätt att tjäna pengar agerar de på en marknad, säljer och köper såväl bolag som varor som kan ge pengar. Och det ingår ju i spelets regler. Men för oss som läsare och skrivare har det faktiskt betydelse hur konstellationerna på mediamarknaden ser ut. Monopolisering gynnar inte yttrandefriheten och internationalisering krymper utrymmet för den nationella särarten.

Norstedts är nummer två bland svenska förlag. Vem kan köpa och vad innebär det? Till en början dråsade det in över tvåhundra intresseanmälningar till mäklarna som har att genomföra försäljningen. De allra flesta kunde rensas bort på vägen.

Bonniers avstår av snygghetsskäl. En sammanslagning Bonniers/Norstedts skulle innebära en sådan monopolisering att fortsatt tal om "det fria ordet" skulle låta något egendomligt.

Natur och Kultur har pengar i kassakistan, är starka på skolbokssidan men har väl aldrig lyckats bli riktigt spännande som utgivare av allmänlitteratur. Här har de kanske chansen.

Bra Böcker: Rolf Jansson, böckernas Kapp-Ahl, fick först ge ut Nationalencyklopedien, kan nu köpa Norstedts och skulle då få sin slutgiltiga revansch.

Men kanske finns det ingen svensk köpare som räcker till. Över hela världen har förlagsbranschen på senare år gått mot koncentration och transnationellt ägande. Bland spekulanterna finns alltså även franska Hachette (genom sitt amerikanska dotterbolag) och den tyska bjässen Bertelsmann.

Viktiga i sammanhanget är skolböckerna: Kommunerna köper varje år läromedel för omkring 700 miljoner kronor. Esselteförlaget Almqvist & Wiksell har en marknadsandel på ca 40%. Skulle Natur och Kultur köpa den delen fick man mer än 60% av marknaden. Bonniers, som för några år sedan gav sig in på läromedelsutgivning, har inte nått annat än marginella framgångar. De är tänkbara köpare av Almqvist & Wiksell. Jan Guillou har nämnts i de senaste årsberättelserna från Esselte som en särskilt lukrativ författare, och det kan ju vara rätt, men i det långa loppet flyter det in betydligt större pengar för böcker som *Jag lär mig läsa*, *Äppel Päppel Piron Paron* och *Gymnasiebiologi*.

* * *

Vad skall vi då göra, vi som tycker det är viktigt och nyttigt och roligt att syssla med publicistik? Rullar inte utvecklingen bara på? Den rullar väl på med ett visst mått av obönhörlighet, men vi måste arbeta som om det vore möjligt att åstadkomma resultat och påverka inriktning. Vi får hålla på med våra tidskrifter och våra böcker, skriva, trycka, sälja, distribuera. Vi kanske får lov att starta nya förlag. Vi får publicera oss på de större och marknadsföringsskickliga förlagen när det är möjligt, men aldrig inbilla oss att ägarna betraktar böcker som något i grunden annorlunda än skjortor och snöskyfflar.

Per Arne Skansen

Gerhard Lindholm, hotell- och förlagsförsäljare.

”Vid midnatt skall vi dricka varandra till med upplösta brustabletter.”

Av Mats Miljand

I denna essä diskuterar Mats Miljand tre böcker av Vaclav Havel, den tjeckoslovakiske dramatikern och ”dissidenten” som blev sitt lands president och ”samvete”. Havel är viktig för oss inte bara genom sitt personliga exempel eller genom sina analyser av utvecklingen i Östeuropa, utan genom att det mesta av det han har att säga även berör var och en av oss här i Västeuropa. Havels texter har en giltighet som gjort att de överlevt de dramatiska omvälvningarna i Östeuropa hösten 1989.

Havel! Havel! Havel! Envist skallar ro-
pen ur hundratals strupar i novem-
ber månad 1989 på Vaclavplatsen i Prag.
Ut på en balkong högt ovanför folkmas-
sans huvuden kommer så mannen vars
namn den så taktfast åkallat under den
långa mörka kvällen, blygt, nästan mot-
strävt. Han vinkar åt den gigantiska
människomassan, återhållet som om han
skyggade för mötet, och under den ljusa
mustaschen fornar sig läpparna till ett
ödmjukt leende. Han har klivit nästan
direkt ut ur fängelsecellen och fram till
den position han nu har som de tjeckiska
och slovakiska folkens samvete och hopp,
som deras kandidat till presidentposten.

Han har tvekat, har inte önskat spela någon
nationell uppväckarroll. Han är författare
och ingen politiker, han har bara gjort vad
varje författare borde göra: säga sanning-
en. Men samtidigt vet han något om an-
svaret som öde; om det fåfänga i alla
människans försök att befria sig från en
roll som hennes ansvarskänsla har kastat
hennes in i. Han vet att ”det som verkligen
prövar människan inte är hur hon fullgör
den roll som hon själv hittat på åt sig, utan
hur hon fullgör den roll ödet tilldelat hen-
ne.”¹⁾

Hade han inte tänkt igenom alltsam-
mans noga, själv formulerat orden i en
essä redan två år tidigare! ändå blev han

säkert överrumplad av hur snabbt de kom
att besannas:

”Tänk om ett mäktigt samspel av
olika starka krafter (till exempel en
djupnande ekonomisk och social kris,
internationella påtryckningar, obe-
roende, spontant bildade organisa-
tioner inom samhället, förändrat tänk-
ande hos makthavarna osv osv osv)
en gång, någonsans samlar sig till en
enda kraft och så mäktig att den över-
vinner totalitarismens tröghetskraft?
Det kan ske dramatiskt, på några
dagar, och det kan äga rum gradvis,
under loppet av några decennier. Men
nog är det förmådet att med bestämd-
het hävda att något sådant helt enkelt
inte kan hända? Allt kan hända.”²⁾

Därför bejaktar han sitt öde, som något han
för länge sedan blivit dömd att gå igenom,
denne Vaclav Havel, dramatiker, essäist,
filosof och medborgarrättsaktivist, av regi-
men benämnd och behandlad som huli-
gan. Ty ”mysteriet med människan är
mysteriet med hennes ansvar.”³⁾

Men vem är han?

En veteran tjänar sitt öde.

I breven till hustrun Olga från fängelset
kommer vi Vaclav Havel närmare än vi
vanligen kommer grannarna i trappuppg-
ången där vi bor. Den 24 februari 1980
har den kommande presidenten suttit i
fängelse i nästan ett år. I ett av de första
breven formulerar han i några komprime-
rade rader ett centralt tema i sitt tankesys-
tem.

”Trofästhet och en viss — hur skall
jag uttrycka det — beständighet har

jag alltid satt högre än något annat,
och jag måste säga att med åren vär-
derar jag de egenskaperna alltmer.
Det är ingen konservativ kärlek till
status quo utan bara respekt för
mänsklig identitet och kontinuitet.
Det är förresten ingen tillfällighet att
alla mina skådespel cirklar kring
temat identitetens och kontinuitetens
sönderfall.”⁴⁾

Han känner de tjeckoslovakiska fängel-
sema inifrån sedan tidigare. 1977, efter
publiceringen av Charta 77 som han var
en av initiativtagarna och talesmännen
för, dömdes han för första gången. Fjör-
ton månaders fängelse, villkorligt. Sedan
dess hade han gripits och förhörts ett fler-
tal gånger. Så var han t.ex. häktad under
en och en halv månad i början av 1978.
Nu, i februari 1980, kallar sig den fyrtio-
treåriga Havel för ”veteran”, och han vet
att han kommer att uthärda det långa straff-
et. Han är trygg i sin sanning och ångrar
inget. Hans tankar rör sig kring Olga och
hemmet.

”Liksom de tidigare gångerna jag
suttit häktad har jag också nu en
intensiv känsla av att jag kommer att
stå ut med allrihop långt bättre om jag
vet att allt klaffar därhemma och att
jag åtminstone på avstånd har infly-
tande på vårt hushåll.”⁵⁾

I stället för att sjunka ner i depression gör
han upp planer på hur han skall utnyttja
fängelsestraffet till ”ett slags ’självkonsol-
idering’”. Han föreställer sig att fängel-
sevistelsen skall hjälpa honom med denna
självrekonstruktion i syfte att göra sig fri
i inre avseende och vinna ny suveränitet.

"Det rör sig naturligtvis inte om en ny revision av mina tankar om världen utan tvärtom om att bättre uppfylla de krav som världen — som jag ser den — ställer på mig. Jag vill inte förändras, jag vill förbättra mig själv."⁶

Breven till Olga blir hans livsluft. Stränga regler gäller för brevväxlingen. Han får inte stryka över text, han får inte vara humoristisk (då stoppas breven undantagslöst av den morbidt fängelsedirektören), han är tillsagd att skriva med en skolffickas runda bokstäver. Men Havels integritet är intakt, och han försöker "trot-sa alla lömska fällor" som kan undergräva den. I varje liten del av sitt liv värmar han om sin självständighet och han vet att det är i de obetydligaste detaljerna som hotet mot den är som störst.

"Därför skriver jag också idag med min normala handstil och inte som annars med prydliga små loppor: jag anser att även sådana detaljer är viktiga — i den tunna och prydliga handstilen finns ett stycke omedveten tendens att böja sig och förtrampas, som naturligtvis också påverkar sättet att uttrycka sig och följaktligen också sättet att tänka."⁷

Veckornas högidstund är söndagsförmiddagarna då han får tid att ägna sig åt sitt brevskrivande. I början förmanar han sin hustru att skriva brev oftare (hon skriver för kort och för sällan), han är krävande och beskriver noggrant för henne hur vattensystemet i sommarstugan i Hradsceck skall stängas av, hur hennes paket skall vara komponerade. Han berömmar dem alltid för att vara perfekta, utom en

gång: "För att få plats med tio korta cigarrer hade du lagt i 40 cigarrer mindre — det tror jag är att gå en smula till överdrift". I ett brev uppmanar han henne:

"Var lugn, harmonisk, glad, arbetssam, social, snäll mot alla, optimistisk, sköt om dig, klä dig snyggt, ytra bara klipska saker, dra dig inte undan obehagliga plikter, studera uppmärksamt mina brev och försök fullgöra de uppgifter jag ger dig, var modig och samtidigt sansad, tänk väl om mig, beklaga mig, men inte så mycket att du blir ledsen, förlora inte hoppet och tyck om mig. Kyssar från Vasek."⁸

Han berättar om sina högst personliga lidanden: "De förbannade hemorrojdena har inflammerats med ovanlig intensitet, Jag har plågats vansinnigt i flera dagar, det värker oavbrutet, på nätterna också så att jag inte kan sova."⁹ Och var och en som lidit av samma besvär kan förstå sig Havels helvete och den glädje han känner när han på läkares ordination får varmt vatten. "Jag känner att jag behöver vitaminerna, känner det i tandköttet och lite varstans... Jag läser och skriver inte mycket, är rädd att förstöra synen också. Det enda glädjämnet är det varma vattnet i baken."¹⁰

Trots att han alltså inte väjer för det privata eller intima finner man inga kärleksbetygelser. En enda gång, då **Kamila Bendova**, Charta-talesmannen och medfångnen **Vaclav Bendas** hustru, i brev till maken påpekat att Havels brev till Olga saknade kärleksfullhet, försökte Havel skriva ett "kärleksbrev", en ansträngning som av allt att döma fick en provocer-

ande verkan.¹¹ I *Fjärtrförhör* förklarar Havel att Olga och han aldrig haft för vana att komma med kärleksförklaringar. "Reservationen har vi gemensam, även om den har olika ursprung: stolthet hos henne, blyghet hos mig."¹² Och han tillägger att han i Olga funnit exakt den kvinna han behöver: "Ett mentalt svar på min mentala darrighet, en nykter korrigering av mina galna infall, ett privat stöd vid mina oförliga äventyr."¹³

Egentligen tror vi honom utan förklaringar. Var och en som läser breven mot bakgrund av de förhållanden de skrevs under inser den djupa respekt och uppriktighet som präglar förhållandet mellan makarna. Och det är sådana värden som mer än superlativer är grunden för all äkta samhörighet.

"Misslyckandet" med kärleksbrevet innebär dock att breven börjar få en annan karaktär. Havel utvecklar former för att kringgå det obehagliga intrång i paret Havels angelägenheter som brevcensuren innebär. Han bestämmer sig för att behandla olika teman i olika brevserier och breven omvandlas till ett slags små essäer, filosofiska utkast, där han skriver ner sina tankar om olika förhållanden som för tillfället är angelägna för honom. Det tema som utövar störst attraktionskraft på honom är *den mänskliga identitetens kris*.

"Alla mina pjäser är egentligen variationer på det temat, uppfattat som upplösning av människans enhet med sig själv och förlust av allt som skänker meningfull ordning, kontinuitet och unik kontur åt människans tillvaro."¹⁴

Andra teman rör iakttagelser om hans barndom, hans karaktärsegenskaper och hans olika sinnesstämningar som med nästan pedantisk stränghet avhandlas i ett flertal brev. Ofta är han skoningslös, som i det viktiga 75-te brevet, daterat den 12.4.1981, där han "förklarar" den man som sitter där i fängelset och diskuterar källorna till hans okuvlighet. Diskussionen leder fram till följande avklarnade slutsats:

"Det ser alltså ut som om mitt problematiska förhållande till 'ordningen' är av alltigenom dialektisk karaktär: det är i lika hög grad orsak till depressioner, masochistiska anfäll och olyckliga fiaskon som en källa till outhärlig strävan hos mig att på ett eller annat sätt få vara med om att forma denna 'ordning' och ha del i den på ett meningsfullt sätt. Den slutliga effekten av denna dialektik är att mitt liv är fullkomligt genom-syrat av paradoxer; en av de största är att jag lidelsefullt ger mig in i saker och ting, även om jag vet att de ofrånkomligen kommer att ha konsekvenser för mig som jag får betydligt svårare att klara av än flertalet andra som inte ens skulle komma på idén att pröva något sådant. Men inte nog med det: ju svårare dessa konsekvenser visar sig vara desto större är min beslutsamhet att inte försöka undvika dem eller göra dem uthärligare med otäckt metod."¹⁵

1944 skrev **Jean-Paul Sartre** en kort text, *Tystnadens republik*, som belyser och sammanfattar Havels situation i fängelsecellen och — omvänt — hur den ensam-mannens brev från fängelset bekräftar

den djupa insikten i Sartres ord. Sartre skriver:

"Aldrig har vi varit mer fria än under den tyska ockupationen. Vi hade förlorat alla våra rättigheter och i första hand den att tala; varje dag förlämnade man oss helt öppet och vi hade bara att tåla... Detta totala ansvar i en total ensamhet, är inte det just det verkliga avslöjandet av vår frihet?... Var och en av dem företog sig att gentemot förtryckarna oåterkalleligt vara sig själv, och genom att i frihet välja sig själv valde var och en friheten för alla."¹⁶⁾

En filosoferande litteratör

Havel presenteras ofta i olika sammanhang som filosof. Självt hyser han blygsammare föreställningar om sitt tänkande. Visserligen har han studerat filosofi och visst har dessa studier haft betydelse för hans utveckling. Men han är ingen filosof med akademiska intentioner. Han är bara en "tillfällig essäist eller filosoferande litteratör"

"Jag är ingen filosof och har inga ambitioner att bygga upp något begreppsmässigt förpliktande system; den som tror det torde lätt konstatera att jag nästan hela tiden motsäger mig själv, att massor av saker inte får någon förklaring eller att de varje gång ges olika förklaringar osv."¹⁷⁾

I en diskussion om existensialismen påpekar Havel själv att hans metod snarare är konstnärlig än vetenskaplig. I ett av fångelsebrevet heter det:

"Existensialismen och därför också fenomenologin tillhörde det som i min ungdom stimulerade och attraherade mig mest i den filosofiska litteraturen... det var atmosfären i detta tänkande som gjorde intryck på mig snarare än konkreta teser, begrepp, slutledningar osv... Jag har alltså under lång tid närmast mig existensialismen på samma sätt som man nalkas konsten. I ett avseende känner jag också ett djupare samband: estetikerna i mina skådespel grundar sig — för att nu uttrycka det något förenklat — på ett visst slags 'fjärmande', dvs ett synsätt som befriar fenomenen från lagren av konventionella sätt att betrakta dem, som rycker ut dem ur invanda och automatiserade tolkningssammanhang och försöker se dem... 'utan glasögon'. Det innebär — bland annat — att se deras absurditet... Att befria fenomenen från deras pseudooinnebörd. Att blotta dem som absurda. Och därmed ställa frågan om den verkliga meningen. Tillvarons absurditet som en uppförande att spörja efter varat"¹⁸⁾

Det är rent av så att han av rädsla att förblindas av dogmer och försteltnade ideologier medvetet väljer att skifta begrepp i sina analyser av människans identitetskris och samhällets tillstånd. Han finner det galet, omöjligt och onödigt att försöka samordna Darwin och Kristus, Marx och Heidegger eller Platon och Buddha. Han pålägs inte det minsta av så kallade motsättningar mellan skilda tankesystem. Han räds inte eklekticismen därför att varje slutet tankesystem är ett fångelse.

"Ju mer underdånigt och dogmatiskt man faller för ett visst färdigt ideologiskt system eller 'världsåskådnings-system', desto djupare begraver man alla chanser till tänkande, frihet och fördomsfritt kunskapsinhämtande, desto säkrare dödar man det intellektuella äventyret och desto ivrigare börjar man — så vitt det gäller den praktiska tillämpningens nivå — att tjäna 'dödens ordning'. Det ögonblick då ett tankesystem fulländas och sluts då det bringas till fullkomning och totalitet har för övrigt flera gånger beskrivits som just det beaktliga ögonblick då samma system så att säga upphör att leva, störtsamman i något slags materiell kollaps... och verkligheten definitivt slinker ur händerna på det."¹⁹⁾

Ändå är det tydligt hur *fenomenologin* präglats hans tänkande på djupet. Fenomenologin utformades omkring sekelskiftet av den tyske filosofen **Edmund Husserl**.

Denne kritiserade alla försök att reducera kunskapen till psykologi: människan är inte bara natur utan hon måste tolkas utifrån sitt historiska liv. Med sin ansats ville Husserl förnya filosofin, göra den vetenskaplig, dvs. grunda den i en kunskap som alla förnuftiga människor kunde vara eniga om. På ett radikalt sätt försökte han börja om från början utan teoretiska fördomar. I sin filosofi satte han därför "parentes kring alla tidigare teorier och förutfattade meningar" i syfte att "gå till sakerna själva". Vi måste sluta skjuta in en teori mellan oss och saken, menade han, och i stället genom en reflexiv inställning ge en ren, teorifri beskrivning av innehållet i våra uppfatt-

ningsakter. Vi ska reflektera våra direkta erfarenheter av saken själv, ge en neutral beskrivning av saken så som vi direkt erfår den. Grundvalen för all filosofi och alla teorier ska alltså, enligt Husserl, vara en rent beskrivande lära om fenomenen, kort sagt: fenomenologin.²⁰⁾

Denna filosofi fick ett starkt fäste i Tjeckoslovakien där dess i grunden apolitiska karaktär på ett paradoxalt sätt kunde användas som ett verktyg mot den genopolitiserade vardagsverkligheten. Vaclav Havel mötte den genom filosofiprofessorn **Vaclav Belohradsky** och **Jan Patočka** (som förlorade sin lärostol 1972, tvångspensionerades och blev Charta 77:s första talesman).²¹⁾

Havels tankar om maktens blinda, omedvetna, oansvariga och okontrollerbara rörelse, dess "egenrörelse" har han inspirerats till av Belohradskys diskussion om "det operonliga eskatologi" och han säger sig dela dennes uppfattning att den intellektuelles roll huvudsakligen är att han inte låter sig drivas in i en av segerna skrivna historia.

"Stelnade kategorier är något som den intellektuelle alltid ligger i fejd med, de är segernas instrument", säger Havel. På sätt och vis är den intellektuelle allfrid och på förhand slagen, en segrande intellektuell är det något misstänkt med, påpekar han. Men å andra sidan "i en annan, djupare mening förblir den intellektuelle obesegrad trots alla sina nederlag — liksom Sisyfos. Egentligen segnar han genom sina nederlag. Hans ställning är alltså på något sätt tvetydig."²²⁾

Men framförallt är det fenomenologins anti-ideologiska betraktande av världen som haft betydelse för Havel. Överallt i hans texter möter vi denna ihärdiga strä-

van att utan fördomar "gå till sakerna själva".

En ideallisk medborgare

Misstron mot fast begrepp och låsta distinktioner som bara lägger hinder i vägen för det friska, självständiga seendet är ett av skälen till att Havel endast motvilligt använder sig av ett så vedertaget begrepp som "dissident". Om dissidentskapet skriver Havel i den långa essän *De maktlösas makt* (1978):

"En människa blir inte 'dissident' genom att en dag bestämma sig för denna egenartade karriär. Snarare är det en kombination av inre ansvar och ett helt komplex av yttre omständigheter som abrupt leder fram till denna situation. Hon stöts ut ur den rådande strukturen och hamnar i konfrontation med den. I utgångsläget hade hon rätt och slätt för avsikt att göra ifrån sig ett bra arbete. I slutändan har hon bara Kainstecknet som bevis på fiendeidentiteten."²³

Och apropå den sk. "dissidentrörelsen" skriver han:

"Att ge ett abstrakt svar på dessa frågor och att utveckla några aktuella politiska handlingslinjer med utgångspunkt från en hypotetisk framtid, skulle enligt min åsikt betyda att man begränsar rörelsens arbete i dess väsentliga och verkliga perspektiv och gör den främmande för sig själv. I grund och botten skulle det betyda en återgång till den traditionella politikens metoder. Jag har redan tidigare ett antal gånger betonat att utgångs-

punkten för dessa rörelser och deras potentiella politiska verkningskraft inte ligger i att man konstruerar systemförändringar, utan den ligger i den verkliga och vardagliga kampen för ett bättre liv 'här och nu'... Det avgörande är den vardagliga, otacksamma och aldrig upphörande kampen för att människan ska kunna leva värdigt, fritt och i sanning aldrig begränsas sig, aldrig blir halvhjärtad och inkonsekvent, att den aldrig hemfaller åt politisk taktik, spekulativ och fantiserande."²⁴

Man har på sina håll tagit de citations-tecken som Havel placerat runt ordet dissident som utgångspunkt för antydningar om att han inte betraktar sig som oppositionell i verklig mening. Vi kan enkelt bemöta sådana antydningar med hans egna ord: "Det är verkligen en grov paradox: Ju mer som några medborgare tar parti för andra medborgare, desto oftare betecknas de som avvikande från dessa 'andra medborgare'".²⁵

Havel sätter alltså ordet dissident inom citationstecken därför att han anser att ordet är en maktens oriktiga benämning av de människor som fått bära epitetet. De är inga "avvikare", inga "oliktänkande". De är människor som försöker leva ett "liv i sanning", för att låna ett viktigt begrepp ur Havels terminologi, som vi strax ska återkomma till. De så kallade dissidenterna uttrycker bara sin egen åsikt — men det är rimligt att anta att den sammanfaller med majoritetens åsikt. Den majoritet som av olika, vanligtvis förnuftiga skäl (Havel har djupa insikter i de tiggandes anatomi. Han förmår visa "förnuftet" bakom folks oförnuft och han är stor nog att vara tole-

begrepp. Vad menar han med det? Låt oss än en gång återvända till Sartre när vi försöker besvara den frågan. I essän *Paris under ockupationen*, som första gången trycktes i London 1945, diskuterar Sartre hur det dagliga livet påverkas i en härta-gen stad. Det är en diskussion med betydelsefulla paralleller till Vaclav Havels diskussion om den mänskliga identitetens kris i Tjeckoslovakien efter 1968. Om ockupationen skriver Sartre:

"Kommer jag att bli förstådd om jag säger att den på en gång var outhärd-

lig och att vi anpassade oss mycket bra till den?... I varje ögonblick kände vi att en förbindelse med det förflutna hade klippts av. Traditionen var bruten, liksom vanorna... Vikande att vårt öde glidit oss ur händerna... Det som kanske var det allra värsta var att alla parisare hade berövats sin personlighet... Ockupationen berövade människorna deras framtid... Alla våra handlingar var provisoriska... Denna avhumanisering, denna förstening av människan var så outhärdlig att många kastade sig in i motståndsrörelsen för att komma undan och för att återfå sin framtid... Varje handling vi gjorde var tvetydig. Från början till slutet av kriget kunde vi aldrig helt *erkänna* våra handlingar, eftersom vi aldrig kunde ha något inflytande på deras konsekvenser. Det onda fanns överallt, varje val var ett dåligt val och ändå var vi tvungna att välja och ta ansvaret för vårt val... I krig kan var och en utföra sin uppgift som människa, medan vi i vår tvetydiga situation i stället varken kunde *handla* eller *ens tänka*."²⁷

"Dissidentens fenomen växer fram ur en grundens annorlunda uppfattning om politikens mening än den som idag är allmänt rådande ute i världen. Dissidenten opererar nämligen inte alls inom den faktiska mak-tens sfär. Han strävar inte efter makt. Han traktar inte efter funktioner och samlar inte väljarröster... Han artikulerar med sitt handlande bara sin medborgerliga värdighet, utan hänsyn till vad han får skörda för det... Allt han gör, gör han alltså i första hand för sin egen skull: något inom honom har helt enkelt upprest sig och han kan inte längre 'leva i lögn'... Som sin uppgift ser han mera att försvara människan inför systemets tryck än att tänka ut ett bättre system".²⁶

Dissidenten är kort sagt den idealiske medborgaren.

Ett liv i sanning

"Ett liv i sanning" är ett av Havels nyckel-

Men under den svåra tiden efter 1968 försökte Havel handla. Som initiativtagare till petitioner till förmån för politiska fångar och till den numera så berömda Charta 77, fick han, den idealiske medborgaren, utstå den kommunistiska statens förföljelse och har sammanlagt varit fängslad eller häktad minst ett dussin gånger. Det finns ett betydelsefullt avsnitt i *Fjärrförhör* där Havel i polemik mot den i Paris i exil bosatte författaren **Milan Kundera** diskuterar värdet av att underteckna petitioner. Havel delar inte Kunderas skeptiska inställning till medborgerska handlingar som inte kan räknas med ögonblicklig effekt och som alltså i stället kan te sig som uttryck för sina upphovsmäns strävan att demonstera sin egen förträfflighet. Som utgångspunkt för sin kritik tar han en passage i Kunderas roman *Varats olidliga lätthet*²⁸ där en journalist och Tomas son ber Tomas om en underskrift på en petition för politiska fångar:

”Jag kan inte se hur mitt namn på en petition kunde hjälpa de politiska fångarna”, sade Tomas. ”Snarare borde de skriva på som ännu inte fallit i onåd, de som bevarat åtminstone lite inflytande hos de styrande, tror ni inte det!”

Tomas försökte tänka snabbt. Benåda de politiska fångarna? Javisst! men skulle man benåda fångarna, för att folk som förskjutits av regimen (alltså potentiella politiska fångar) bad republikens president att göra det? Den endastroliga följden av en sådan petition var att de politiska fångarna inte benådades, även om man, av en slump, just hade tänkt benåda dem!

Han blev avbruten i sina tankar av sonen som sade: ”Det viktiga är att visa, att det ännu finns en handfull män och kvinnor i detta land, som inte är rädda. Att visa vem

som är med vem. Att skilja agnarna från vetet.”

Tomas tänkte efter: Ja, det var riktigt, men vad hade det med de politiska fångarna att göra! Antingen gäller det att få fångarna benådade eller också att skilja agnarna från vetet. Det var två helt skilda saker.²⁹

Tomas skriver inte på och senare, när han ransakar sitt hjärta, kommer han fram till följande samvetslugnande slutsatser:

”Är det rätt att höja sin röst när andra blir nedstygade? Ja.

Men å andra sidan, varför ägnade tidningarna en så stor plats åt petitionen? Pressen (som i sin helhet manipuleras av staten) hade mycket väl kunnat låta bli att skriva ett enda ord om affären och då hade ingen fått nys om den. Om pressen talade om den, så var det för att det passade landets herrar! För dem var den en skänk från himlen, en utmärkt inledning till och ett rättfärdigande av en ny våg av förföljelser...

...Tomas tänkte en gång till med vemodig längtan, nästan med kärlek på journalisten med den långa, kutiga silhuetten. Den mannen handlade som om historien inte varit en skiss utan en avslutad tavla. Han handlade som om allt han gjorde skulle upprepas ett oräkneligt antal gånger i den eviga återkomsten och han tvivlade inte på sina handlingar. Han var övertygad om att han hade rätt och för honom var det inte ett tecken på inskränkt het utan ett bevis på dygd. Den mannen levde i en annan historia än Tomas: en historia som inte var (eller så insåg han inte att den var) en skiss.³⁰

Var och en inser att den journalisten inte är

någon annan än Vaclav Havel. Hela detta avsnitt i Kunderas roman är medvetet utformat som en pendang till Havels pjäs *Protest* från 1978 där en ung författare, just utsläppt från fängelset, besöker en inom apparaten fortfarande verksam intellektuell och ber om en underskrift på en petition för en gemensam vän.³¹

Verklighetsbakgrunden för både Kundera och Havel är den första större författarpetitionen efter den så kallade normaliserings början. Havel var en av dem som samlade underskrifter till den och han minns att alla som inte skrev under den eller som tog tillbaka sina underskrifter på grund av maktthavarnas fientliga reaktion argumenterade på samma sätt som Tomas i Kunderas roman: Petitionen var ett meningslöst utslag av självförhåvelse och exhibitionism från ett antal disidenter som bara åstadkom att de fick sina vackra karaktärer belysta. Men när de fångna författarna återfick friheten efter flera år sade de enhälligt att petitionen haft stor betydelse för dem.³²

”Tack vare den hade de känt att deras vistelse i fängelset hade en mening: den hade hjälpt till att förmya den splittrade solidariteten. De visste bättre än vi därute att denna petitions betydelse sträckte sig längre än till frågan om de skulle bli frisläppta eller ej, de visste att de inte skulle bli frisläppta. Men medvetandet om att folk kände till dem, att någon stod på deras sida och inte tvekade att offentligt stå upp för dem ens i en tid av allmän apati och resignation hade ett obetalbart värde för dem.”

Men, menar Havel, petitionen hade också

en annan och oändligt mycket djupare mening: den var början till en process av ”medborgerlig uppryckning”, en process som senare utmynnade i Charta 77. Under den kommande tioårs-perioden skulle hundratals petitioner se världen. Havel skriver:

”Naturligtvis har makten inte reagerat direkt på en enda av dem. Men den har varit tvungen att reagera på den förändring av situationen som den ändlösa strömmen till slut har skapat.”³³

Det är knappast nödvändigt att ha facit i hand för att se vem som hade rätt, Havel eller Kundera! Innebörden av begreppet ”ett liv i sanning” kan alltså sammanfattas som den lösning inom den enskilde individen som kan återge henne grunden för hennes identitet. Behovet att försvaralivets mening och sin självkänsla — och därmed människans abstrakt mening — tvingar henne att ställa sig i sanningens tjänst, hon drabbas av ”sanningens virus” och agerar i överensstämmelse med sitt samvete — även till priset av personligt obehag. Utan altruism dör varje samhälle. Så är altruismen — och möjligheterna att leva ett ”liv i sanning” — ett mått på samhällstillståndet. Men begreppets innebörd begränsar sig inte helt till det samhälleliga fältet. Det rymmer också tankegods som ligger nära kärnan i den ”för-kyrkliga” kristendomen, i det Jesu budskap som möter oss i evangelierna: den stora revolutionen som människan står inför är revolutionen i hennes inre. ”Det är bättre att inte leva alls än att leva utan heder.”³⁴

En hoppets profet

Breven till Olga från fängelset blir till utgångsmaterial för tankar som återkommer långt senare i andra sammanhang. Så kan vi följa hur Havels distinktion mellan optimism och hopp, som har nära anknytning till begreppet "liv i sanning", växer fram i olika texter. Måndagen den 19 november 1979 skriver han om hoppet och förbindelserna mellan hans syn på innebörden av detta hopp och hans medborgerliga ställningstaganden förtydligas:

"HOPPET ÄR EN ANDENS DIMENSION. Det finns inte utanför oss utan inom oss. När man förklarar det, måste man söka det på nytt INOM SIG och hos människor i ens omgivning — inte i föremål eller i eventuella tilldragelser."³⁵

I *Fjärrförhör* återkommer Havel till den tanken och utvidgar den. Och den djupa klyftan till den Milan Kundera som började förklara den sovjetiska ockupationen och den tjeckoslovakiska anpassningen till den som Tjeckoslovakiens nationella lott — "och därmed egentligen tvår sina händer" — blir om möjligt ännu mer uppenbar. Hoppet är nu

"ett mått på vår förmåga att bemöta oss om något därför att det är gott och inte bara för att framgången är garanterad. Ju ogynnsammare situationen är där vårt hopp kommer till uttryck, desto djupare förankrat är detta hopp. Hopp är ju inte helt enkelt optimism. Det är inte en övertygelse om att något kommer att gå bra, det är visshet om att något har en mening — utan hänsyn till hur det kommer att

gå. Jag tycker kort sagt att det djupa ste och viktigaste hoppet, det enda som trots allt kan hålla oss över ytan, förmå oss till goda handlingar, och det som är den enda rätta källan till det svindlande i den mänskliga anden och dess strävan, det hämtar vi 'någon annanstans'. Och det är framförallt detta hopp som ger oss kraft att leva och ständigt göra nya försök även under villkor som till det yttre är lika hopplösa som till exempel våra villkor här."³⁶

Nära knutet till tankarna om hoppet ligger Havels diskussion om trons väsen som han först utvecklar i ett brev till Olga i januari 1981. Tro har inget gemensamt med optimism, konstaterar han, "den är inte beroende av några prognoser om hur det kommer att gå".

"Äkta tro är något betydligt djupare och hemlighetsfullare än alla optimistiska (eller pessimistiska) emotioner och är avgjort inte beroende av hur verkligheten för ögonblicket ter sig för en. Därför är det bara människor med tro i ordets djupare mening som förmår se saker och ting som de verkligen är (eller vara öppna för verkligheten, dvs. för olika fenomen)..."³⁷

Men det är inte den vanliga, religiösa, tron han talar om, "tron på något". Han försöker närma sig tron som sådan, "dvs tron som något ursprungligt, primärt och självständigt som så att säga föregår sitt objekt (om den nu alls har något konkret objekt). Med andra ord: tron ger liv åt sitt objekt, inte tvärtom."

Den här begreppsexercisen är typisk för Havels sätt att diskutera. Omständligt närmar han sig problemens kärna med successiva preciseringar, blandar filosofiska moment med exempel hämtade ur verkligheten, tills han slutligen låser fast en ståndpunkt:

"Tron med mening som djup förutsättning har för övrigt sin naturliga motpol i upplevelsen av intighet; de är kommunicerande kärll och människoskolutgörsgentligen av en kamp som förs mellan dessa två makter om våra själar."³⁸

Djupast sett är det naturligtvis detta slags hopp (tro) som motiverar människan till samhälleligt ansvar och som förklarar att människor alltid, också i svåra tider då ett oändligt mörker sträcker sig förbi den enskildes livshorisont, ägnat sig åt politisk verksamhet. Det förklarar också vilka krafter som driver en ensam människa att utmana allt förnuft genom att som Havel 1975, mitt under den stora ledans tid då människornas syntes liggliga för allt utom att klara livhanken ännu en dag, publicera ett öppet brev till den totalitära lydkonungen för den ockuperade tjeckoslovakiska nationen. Men så är inte heller politik för Vaclav Havel sådana lätt iakttagbara yfenomen som slagord, partier, möten, myndighetsbeslut och säkerhetspoliser. Havels politiska tänkande får vi av naturliga skäl inte veta mycket om i fängelsebreven. Desto rikare möter vi det i boken *En dåre i Prag* där **Peter Larsson** samlat 18 av Havels viktigaste texter i politiska och kulturella frågor. Här finns t.ex. *Öppet brev till Gustav Husak* sämra *De maktlösas makt Politik och samvete*

och *Om Charta 77:s betydelse*

Vilken är den politik som framläggs i dessa texter? Låt oss börja med de internationella förhållandena.

En iakttagare av öst och väst

Havels syn på den internationella situationen präglas av överväldigande klarsyn. I essän *Reservationen anatomi* (1985) förklarar han östeuropeernas misstro mot fredsfrörelserna i väst med att de senare inte förstår betydelsen av kampen för demokrati och mänskliga rättigheter i öst. Dessutom har östeuropeerna under så lång tid dagligen matats med fredsfraserna att "så snart en medborgare i vårt land hör ordet 'fred' börjar han gåspa."³⁹

Östeuropeerna har fått betala ett högt pris för den utopism som de kommunistiska ledarna utvecklade efter 1945, menar Havel. När de lyssnar till de västeuropeiska freds kämparna frågar de sig därför om dessa inte helt enkelt är nya utopier. "Vem är det nu som kommer och föreslår en 'lysande framtid' igen? Vem är det nu som vill oroa oss med en utopi? Vilka nya katastrofer är — i bästa avsikt — förberedda för oss."⁴⁰

Hur kan en östeuropé hysa någon tilltro till den västliga freds rörelsen när han märker att denna rörelse

"varken på någon av sina kongresser eller vid en enda av sina hundratals demonstrationer kommer sig för med att eftertryckligt protestera mot att en betydelsefull europeisk stat för fem år sedan överföll ett mindre neutralt grannland och allttjämt på dess territorium för ett grymt utrotningskrig

som krävt en million döda och tre
millioner flyktingar?"⁴¹⁾

Havel påpekar att "orsaken till krigsfaran är inte vapnen i sig, utan den politiska verkligheten i det delade Europa och den delade världen"⁴²⁾ och resultatet fredsörelsernas arbete blir bara att unga och fristående människor avleds från mer påtänkande människor. "Kan ni föreställa er något som mer effektivt skulle sätta en ärlig själ i brand, sysselsätta den, uppta den slutligen göra den intellektuellt oskadlig än möjligheten att 'få kämpa mot kriget'?"⁴³⁾

Uttrycket "hellre död än röd", som var vanligt i den tyska fredsörelsen i början av 80-talet, irriterar honom inte främst som ett uttryck för kapitulation inför Sovjetunionen.

"Det skrämmar mig som ett uttryck för den västeuropeiska människans resignation inför livets mening och hennes acceptering av den operonliga makten som sådan. Detta slagord säger alltså i verkligheten: det finns ingenting som det är värt att offra livet för. Men utan det högsta offrets horisont förlorar alla offer sin mening. Alltså: ingenting är värt någon-ting. Ingenting har någon mening. Det är en filosofi som helt negerar humaniteten. En sådan filosofi hjälper den sovjetiska totalitarismen politiskt. Och den skapar direkt en västerländsk totalitarism. Kort sagt: jag kan inte frigöra mig från intrycket att Västerlandets kultur hotas mycket mer av sig själv än av SS 20 raketer."

Kritiken är inte minst förödande för den

fredsörelse som blomnade i Sverige under första hälften av 80-talet, stimulerad av **Olof Palmes** internationella aktiviteter och uppmuntrad av rader av socialdemokratiska sidoorganisationer som Arbetarrörelsens fredsforum. Men citaten visar också att Havels syn på relationerna mellan öst och väst inte är förenklad svartvita. "Så som de två huvudalternativen i Europa gestaltar sig", skriver han 1984, "är de inte annat än två olika sätt att spela samma spel, erbjudna av maktens anonymitet — inget annat än två skilda vägar mot samma globala totalitarism."

"Ett sätt att spela spelet 'anonymt förnuftstänkande' är att leka med materiens mysterium, 'leka Gud', att uppfinna och utplacera allt flermassförsörelsevapen, som alla givetvis är avsedda för att 'försvara demokratin', men som i själva verket reducerar demokratin till den 'obeboeliga fiktion' som socialismen för länge sedan blivit i vår del av Europa."⁴⁵⁾

Även om Havel inte när några illusioner om Amerika, det amerikanska etablissemang och den amerikanska utrikespolitiken, så menar han att det vore en kolossal förenkling att betrakta de båda supermakterna som lika farliga. "Ja, båda är farliga, var och en på sitt sätt, men lika farliga är de absolut inte."⁴⁶⁾ Ett demokratiskt Europa i form av vänskapsförbund mellan fria och oavhängiga nationer är nyckeln till ett fredligare och stabilare Europa. Frågan om det delade Tyskland är därför central, menar Havel i *Reservations anatomi*. Om Tyskland kan enas blir tanken om pakternas upplösande väsentligt mer realistisk. Men han konstaterar

att detta på alla håll framkallar de mest skiftande spöken och emotioner. "Många omdömesgilla personer är rädda för att ett nytt väldigt Tyskland automatiskt skulle få för stor dominans i Europa."⁴⁷⁾

Det som då, för bara fem år sedan, kunde tyckas som substanslös spekulativ av en isolerad intellektuell, äger idag giltighet i allra högsta grad. I februari i år uttalade Havel i fransk television, nu som president, att Europas framtid kommer att avgöras med den form av enande som Tyskland tillåts göra. Ibland slirar historiens slina hjul oföretsättbart snabbt in på nya spår!

En antipolitisk politiker

De texter som finns i *En dåre i Prag* är inga programskrifter. De är lågmälda och intellektuellt rörliga, de väcker inga partier till liv. Men Havel hävdar att också "en politik utanför politiken", "en politik utanför makten" har en mening och han säger sig alltid bli "lika förbluffad över hur djupt många människor i väst är hemfallna åt en ideologi, mycket mer än vi som lever i detta genomideologiserade system."⁴⁸⁾ Hans styrka ligger i att han förmår blicka bortom horisonten även i det djupaste mörker och att han också, som vi snart ska se, lyckas flytta diskussionen bortom livet i de nu reellt existerande parlamentariska demokratierna.

I *De maktlösa makt* fäster Havel just uppmärksamheten på de dolda rörelserna i samhället — de som bestämmer de iakttagbara rörelsernas möjligheter.

"Utgångspunkten för strömningar och rörelser i det posttotalitära systemet,

som sedan får en politisk betydelse, [är] knappast direkt politiska händelser och konfrontationer mellan specifika politiska krafter och uppfattningar. Snarare kommer de till på andra sätt. Nämligen ur det långt vidare 'förpolitiska' området, där 'livet i lögn' och 'livet i sanning', dvs det posttotalitära systemets behov och livets verkliga intentioner konfronteras med varandra."⁴⁹⁾

Det är i det "förpolitiska området" — den kulturella omgivning där människan finner sin identitet och hennes handlingar får värde och mening — som revan mellan liv och styrelse — den offentliga lögnen — blir synlig. Därför är alla former av kultur så väsentliga och därför är det så viktigt att försvara kulturens frihet. Kulturen utgör själva det för-politiska medvetandet och varje inskränkning i dess frihet innebär att en bit av detta samhälleliga självmedvetande aborteras. I det för-politiska området finner alltså Havel grunden för den formella, institutionaliserade politiken. Det är kanske inte särskilt origi-nellt. Egensinnigt är däremot hans envet-na försök att förankra all politisk verksamhet på den nivån. Denna strävan är i själva verket så fundamental att den är av nyckelbetydelse till Havels samhällsfilosofi över huvud taget och gör Havel till anhängare av en "antipolitisk politik":

"Dvs. politik inte som makt- och manipulationsteknologi, inte som cybernetiskt herravälde över människor eller som beräkningens, knepens och intrigerernas konst, utan politik som ett sätt att söka och nå ett meningsfyllt liv, att skydda det och tjäna det; poli-

tik som tillämpad praktisk moral, som sanningens tjänare, som i grunden mänsklig och mänskligt anpassad omsorg om våra medmänniskor.”⁵⁰

Hos ingen annan har jag mött denna totala integration mellan moral, personlig integritet och politik och för att upprätthålla samordningen skyr han inte några personliga offer. Aldrig har jag mött dessa närmasntestamentliga, ”för-kyrkliga” krav drivna med så obändig konsekvens. Under den sista rättegången innan omvälvningarna stod han anklagad för uppvigling och hindrande av tjänsteutövning. (Han hade nedlagt blommor på platsen för Jan Palachs⁵¹ död.) I det försvarstal han höll den 21.2 1989 säger han: ”Om jag blir straffad, tar jag mitt straff som ett offer för den goda saken, ett offer som är obetydligt i ljuset av Jan Palachs slutgiltiga offer, vars årssdag vi ville erinra oss.”⁵²

Tio årtidigare, lördagen den 3.11 1979, när han just blivit dömd till sitt längsta straff skrev han till Olga: ”Jag är sådan att när jag ger mig in i något måste jag göra det fullt ut, det finns ingen återvändo.”⁵³ Och några sidor längre fram i samma brev: ”Mig väntaren stor kalk med bitterhet. Den måste jag naturligtvis dricka i botten.”

Havels politik är med andra ord existensiet grundad och utgör ett slags försök att integrera förhållandena i det politiska området med den egentliga statsstyrelsens domäner. Samtidigt säger han ett radikalt nej till alla former av utopism. Ständigt återvänder han till samma tanke: det är den konkreta människan här och nu politiken gäller. ”Människan måste återvända till sig själv och till sitt ansvar för världen; det måste skapas en ny uppfatt-

ning av människans rättigheter och de måste ständigt bekräftas på nytt.”⁵⁴

Det är avgörande för varje samhälle om människorna ges möjlighet att leva ”ett liv i sanning” därför att det goda kan komma till världen endast genom de konkreta människorna. I *Öppet brev till Gustav Husak* (1975) beskriver Havel med stor exakthet och precision vad som hänger på det samhälleliga planet om människorna prisger sin egen moral.

”De söker efter alla möjliga sätt att fly undan. De förfaller i apati, ointresse för högre värden, ointresse för sina närmaste, andlig passivitet och depression. Och den som fortfarande försöker göra motstånd genom att till exempel vägra acceptera hyckleriet som bas för sin existens, eftersom han tvivlar på värdet av ett självförverkligande som betalas med främringsskap inför sig själv, ter sig för den likgiltiga omgivningen allmer som en kuf, en narr, en Don Quijote — och till slut betraktas han oundgängligen även med en viss portion ovilja, liksom alla som uppträder annorlunda än de övriga och som genom sitt uppträdande dessutom hotar att ställa upp en kritisk spegel för sin omgivning. Eller — den andra möjligheten — den likgiltiga gruppen utesluter utåt en sådan individ från sin gemenskap eller undviker honom, så som krävs av den, men i hemlighet eller privat sympatiserar dess medlemmar med honom i hopp om att tillfredsställa sitt samvete genom en sådan hemlig sympati för någon som uppträder som de själva borde men inte kan.

Denna likgiltighet är emellertid — paradoxalt nog — en mycket verklig faktor i samhället. Eller går kanske inte många till valurnorna, besöker möten och ansluter sig till officiella organisationer helt enkelt av likgiltighet mer än rädsla? Är inte det skenbart så framgångsrikt fungerande politiska stödet av regimen ofta bara en fråga om rutin, vana, automatism och bekvämlighet, bakom vilka de facto inte döljer sig något annat än total resignation?”⁵⁵

En av de obehagligaste effekterna med denna och många andra texter av Havel uppkommer då man inser att man kan lägga dem som ett raster över vår egen svenska verklighet. Hur kan det komma sig att man så enkelt kan överföra Havels erfarenheter av ett samhälle som han kallar *posttotalitärt* till vårt demokratiska samhälle? Den frågan för oss över till Havels diskussion om utvecklingen i öst respektive väst och leder på samma gång till en fördjupning av vår förståelse av Havels samhällssyn.

En civilisationskritiker

Det intressanta med Havels analys av de östeuropeiska förhållandena — som de tedde sig före hösten 1989 — är att de mynnar ut i en analys av de *gemensamma europeiska förhållandena*. Som Havel ser det är de *posttotalitära* staterna endast *extrema förvrängningar av samma slags utvecklingslinjer som gäller i väst*. Han menar att det posttotalitära systemet vuxit fram mot bakgrund av de historiska mötet mellan diktaturen och konsumtionsmhället och han reser frågan om inte grähe-

ten och tomheten i det posttotalitära egentligen bara är en karikerad och tillspetsad bild av det moderna livet i sin helhet och han undrar om Östeuropa inte i själva verket är ett varningstecken för västvärlden genom att det uppenbarar dess egna inboende tendenser. Europas stater är i allt högre grad ordningar utan liv. Redan i det öppna brevet till Husak 1975 konstaterar han att utvecklingen i Tjeckoslovakien bara är en ”ny demonstration av den tragiska aspekt av människans allmänna inställning i den moderna tekniska civilisationen som hänger ihop med förlusten av det absolutas horisont och som jag skulle vilja kalla *den mänskliga identitets kris*... Yttre konsolidering har uppnått. Till priset av *andlig och moralisk kris inom samhället*.”⁵⁶

I *De maktlösas makt* (1978) återkommer han till samma diskussion. Det grundläggande problemet för den mänskliga identiteten är *den moderna tekniska civilisationens kris*. Det är fråga om en anonymisering av makten. Havel talar om den blinda *egenrörelsen* hos systemet:

”Människan — likgiltigt vilken position hon intar i makthierarkin — framstår för detta system inte som något *i sig*, utan enbart som något som måste bära och tjäna denna *egenrörelse*.”⁵⁷

”Människan ser ingen utväg. Hon har ingen idé, ingen tro, än mindre någon politisk uppfattning som skulle kunna återge henne kontrollen över situationen...”⁵⁸

Det posttotalitära systemets egenrörelse

är bara en bestämd och extrem variant av den tekniska civilisationens globala egenrörelse. Människans kris genomsyrar västvärlden i lika hög grad som öst.

"Det finns inget som verkligen tyder på att de västliga demokratierna — det vill säga demokratier av traditionellt parlamentarisk typ — skulle kunna komma fram till en trovärdig öppning. Man skulle till och med kunna säga att ju mer utrymme som väst ger åt livets verkliga intentioner jämfört med vår värld, desto effektivare följer man i västkrisituationen för människan och desto djupare sjunker hon in i den...

Men hela det statiska komplexet av förstelnade, idéfattiga och taktiskt politiskt agerande masspartier, som bekräftar av den professionella apparaten och som fräntar medborgarna det konkreta och personliga ansvaret, hela dessa komplicerade strukturer för dold manipulation och dessa växande centra för kapitalsamling, detta alltid förekommande krav på konsumtion, produktion, tävlan, kommers, konsumtionskultur och hela denna informationsflod... kan man nog knappast uppfatta som det perspektiv och den väg som skulle kunna få människan att hitta tillbaka till sig själv... Det vore enligt mitt förmenande kortsynt att klamra sig fast vid den traditionella parlamentariska demokratin som ett politiskt ideal och göra sig illusioner om att det bara är denna 'beprovade' form som direkt garanterar människan en värdig och mogen existens.

Att rikta den politiska uppmärksam-

heten på den konkreta människan ser jag som något mycket mera djupgående än att bara söka sig till de vanliga mekanismerna i västdemokratierna."⁵⁹⁾

Havel avstånd från politiken som en "rationell maktteologi" där vetenskapen har intagit den fallne gudens plats. Erfarenheterna från de senaste decenniernas utopism, som tagit sig uttryck i en blind tro på möjligheterna att vetenskapligt planera samhällsutvecklingen, är förfärande: ett fullständigt ignorering av människors lagliga rättigheter och hänsynslös rovdrift med människor och naturen. Han är skeptisk till vetenskapens upphöjelse till överideologi "som har tillvarons ordning i sin hand och är dess enda legitima förvaltare." Han är kritisk mot att "vetenskapen i fortsättningen [skall] vara den enda rättmätiga innehavaren av all relevant sanning."⁶⁰⁾

Havel väjer sig för anklagelser om att han vill förbjuda vetenskapen och återvända till medeltiden. Vad han vill är bara att "fundera över vad som utgör grunden för den moderna civilisationens andliga struktur och var man alltså ska söka de egentliga orsakerna till dess kris." Det enda försöket att göra motstånd mot teknikens diktat är den ekologiska rörelsens stämma, menar Havel, och åberopar **Heideggers** ståndpunkt om nödvändigheten av ett annorlunda tänkande som vänder sig bort från hela den filosofi som rått under århundraden, en radikal förändring av människans sätt att uppfatta sig själv, sin värld och sin ställning i denna värld, en *existentiell revolution*.

Vi kan här direkt se hur Vaclav Havel "funderingar" ingår i en stor europeisk

diskussion som pågått med varierande intensitet genom hela 1900-talet. Ett flertal referenser skulle omedelbart kunna anföras. Jag ska inskränka mig till två:

Hermann Brochs romantrilogi *Sömn-gångare*⁶¹⁾ samt **Lars Gustafssons** brev-samtal med **Jan Myrdal** i *Den onödiga samtiden*⁶²⁾

Hermann Broch avsåg att i romanens form gestalta ett Europa i sönderfall på grund av värdenas förfall. I 1918. *Huguenau eller saktligheten* talar han om att det i livets och upplevelseförstågans helhet "uppstått en spricka som går mycket djupare än till att skilja enskilda individer åt, en spricka som når ända in i den enskilda människan och klyver hennes verklighet."⁶³⁾

Broch vill visa hur sökandet efter livets mening i takt med den tilltagande saktligheten — rationaliteten — i den europeiska kulturen alltmer kommer att förskjutast till det omedvetnas plan. Frågor rörande livets mening formuleras inte medvetet utan allt otydligare, mer diffust och drömmande. Människan kan alltså inte överleva värdenihilismen utan att det till sist får förödande konsekvenser:

"Det irrationellas rationalitet: en till synes fullkomligt rationell människa som Huguenaus kan inte skilja på ont och gott. I en absolut rationell värld kan det inte finnas något absolut värdesystem och inga syndare, på sin höjd skadedjur."⁶⁴⁾

Jämför detta med de resonemang som Havel för på flera ställen både i breven och i essäerna om behovet av en "absolut horisont", tankar som pekar mot ett slags sekulariserad mystik och utgör ett ställ-

ningstagande för värdeabsolutismen.

"Den naturliga världen bär inom sig — i kraft av själva sitt väsen — ett antagande om det Absoluta, som utgör dess grundval, bestämmer dess begränsning och riktning och besjalar den. Utan detta Absoluta skulle världen vara otänkbar, absurd och överflödig, och därför kan vi bara tysta acceptera det."⁶⁵⁾

"Ansvar yttar sig visserligen för det mesta i form av hur något hos oss förhåller sig till något i vår omgivning eller till något annat hos oss, men till sitt väsen är det — och så är det alltid — vårt förhållande — i vår egenskap av något relativt — till vår enda verkliga motsats, dvs till det som gör det möjligt för oss att erfara vår relativitet som relativitet, dvs vårt förhållande till ett slags allstades närvarande horisont, kanske något i stil med en 'sista instans' som finns bakom och över allt och så att säga anger ramen, måttstocken och bakgrunden för allt och som till sist avgränsar och definierar allt relativt.

Denna superabstrakta och superimärginära horisont är naturligtvis samtidigt något alldeles förbannat konkret...

...Kort sagt: Min åsikt är att på samma sätt som det inte finns materia utan rum och inget rum utan materia, kan inte heller en förgänglig varelse finnas utan det oförgängligas horisont."⁶⁶⁾

I Havelns ögon blir *skorstenen* symbolen för:

"en tidsålder som förnekar den bindande betydelsen av den personliga erfarenheten — alltså även upplevelser av det mystiska och det Absoluta — och som ersätter det personligen upplevda Absoluta som måttstock för världen med ett nytt, människofabricerat Absolut: utan mysterium, fritt från subjektivitetens "nycker", alltså ett Absolut som grundar sig på den så kallade objektiviteten, den objektiva förnuftsmässiga kunskapen, ett vetenskapligt schema för världen." ⁽⁶⁷⁾

I *Den onödiga samtiden* hävdar Lars Gustafsson bland annat att det inte är produktionsordningen som skapar människans ofrihet i industrisamhället.

"Det är de industriella produktionsmedlen själva, oavsett i vilkas kontroll de befinner sig, som håller oss fångna... Den totala utvecklingen i världen går... i riktning mot en alltmer total genomindustrialisering, allt mer omfattande centralisering av alla livsfunktioner." ⁽⁶⁸⁾

För att övertyga oss om riktigheten av detta påstående ger han oss bilden av arbetarna i Östberlin.

"Det är precis samma europeiska arbetare som du kan se i vilken stad som helst vid femtiden. Samma trötthet i ansiktsdragen, samma beslutssamma sätt att slänga i sig snapsen och tända en cigarett... På *det grundläggande planet* har socialismen inte förändrat deras situation... Deras arbete är konstruerat och lett efter samma principer som i grund och

botten inte avviker det minsta från samma principer i den kapitalistiska världen." ⁽⁶⁹⁾

Längre fram i boken, sedan Jan Myrdal bearbetat honom med tyngden av hela sin beläsenhet och med långa marx-citat, genom vilka Myrdal på varje anklagelsepunkt visar att Marx inte i något avseende är identisk med marxismen och därmed befriar den gamle filosofen från varje samröre med den reellt existerande socialismen, modifierar Lars Gustafsson sin ståndpunkt.

"Det är inte maskinerna jag är emot. Det är sättet att använda dem. Men i vår historiska situation finns det inga andra exempel på deras användning än det system som jag har kallat det industriella, och vars naturliga yttersta konsekvenser är kriget, människans överlämnande till yttre och inre utarmning och möjligheten för en liten maktelit att hålla hela systemet i en oändligt stabil kontroll... Detta är svagheten i allt utopiskt tänkande. Att man inte vet eller inte vill veta av att man inte vet. Att i grund och botten är det omöjligt att tänka utöver sin egen erfarenhet.

Därför är det som du säger om min utopidefinition i slutet av ditt långa brev fullständigt korrekt. Jag känner ingen annan användning av det industriella produktions sättet än *denna* Jag har inte erfarenhet av någon annan värld än den vanliga." ⁽⁷⁰⁾

Den då 37 år unge Lars Gustafsson som talar om människans alienation i industrisamhället, och i lyriska ordalag prisar

1700-talets "mänskliga" teknik i form av det världiga Polhemshjulet i Norbergsskogen, uttrycker därmed en ståndpunkt som är både påfallande modern och traditionell. Som traditionalist företräder han den *ambivalenta* inställning till industrisamhället som idéhistorikern **Arne Helledén** beskriver i boken *Maskinerna och lyckan* ⁽⁷¹⁾. Den ambivalensen delades av såväl socialister som konservativa — i den mån de inte tog helt avstånd från industrisystemen. Helledén ger många exempel på att medan de konservativa längtade tillbaka till det förlorade paradiset drömde socialisterna om ett framtida Schlaraffenland utan fabriker och han sammanfattar:

"Industrisamhällets kultur fortsätter att domineras av klassiska och agrara (pastoral) ideal, medan samhället fylls av teknik, vetenskap och fabriker. Industrisamhället växer fram inom det klassiska kulturarvets ram. De från upplysningsfilosofin härstammande idéerna, som i hög grad kan ge industrisamhället stöd, bekämpas av en stark och i kulturmvetandet väl förankrad klassisk tradition." ⁽⁷²⁾

Modern är Gustafsson genom att han vid sidan om världssvälten och utsugningen ser nya problem som energi- och råvaruproblemen, den allt förkvävande storstadstillväxten mm. Han tillåter sig att undra om inte medikamenten ligger ännu djupare nergrävda än vad adertonhundratalets tänkare trodde. Och hans erkännande i bokens inledning vittnar om en ödmjuk hållning inför världens problem som kanske bliviträmligare inför 1990-talet än den tycktes vara 1974: "Jag ser på världen

och ser att den är sjuk, men jag ser inte botemedlen." ⁽⁷³⁾

Denna klyvnad inför den tekniska utvecklingen, liksom den ödmjuka, öppna och frågande hållning inför olösta problem som Gustafsson ger prov på, tror jag i allt väsentligt delas av Vaclav Havel. Liksom Gustafsson ser Havel som det värsta att folk förlorar all kontakt med det egna arbetets mening. "Alla faller ner i den operosliga och anonyma ekonomiska egenförelsens kolossala grop." Inte heller tror Havel att ett ägarbyte som genom ett "trollslag" kan undanröja detta. Måttet måste vara människan för alla strukturer, inklusive de ekonomiska, inte att människan ska anpassas efter dessa strukturer. "Det viktigaste är att de personliga relationerna inte försvinner." ⁽⁷⁴⁾ De ekonomiska enheterna måste ha mänskliga dimensioner, återställa förhållandet till människan så att hon kan göra sin röst hörd och känna ansvar för det som sker. Man tycker sig höra en sentida **William Morris** ⁽⁷⁵⁾ när Havel understryker att människorna inte bara "ska ha en bostad utan också ett hem; att det ska finnas ordning, kultur och stil i hennes värld." ⁽⁷⁶⁾

Hur ska då det framtida samhället organiseras? På vilka värden ska det byggas?

En vision inför verkligheten

Havel tillhandahåller inget färdigt recept, har inga slutgiltiga svar. Men han står inte alldeles svarslös. Han talar om nödvändigheten av politisk demokrati. Där det existerar en öppen tävlan om makten — den enda verkliga garantin för offentlig kontroll av makten — måste samhällsmakten, vare sig den vill eller inte, leva i

ett slags ständig och öppen dialog med livet i samhället. Han talar om nödvändigheten att se till politikens konsekvenser — här och nu; om ett återupprättande av samhället *moraliskt*; om en radikal förnyelse av det autentiska förhållandet mellan människan och det han kallar den mänskliga ordningen; om ett nypåtagat "högre ansvar". Han talar i allmänna ordalag om ett återupprättande av värden som förtroende, öppenhet, ansvar, solidaritet, kärlek, om behovet av *öppna dynamiska och små* strukturer som inte riktar in sig på maktutövningens tekniska sida utan på *meningen* med utövandet — strukturer som inte är organ eller institutioner, utan som är *gemenskaper*. De måste byggas på sin konkreta uppgift och inte på auktoritet hämtad från urholkade traditioner. De måste uppstå underifrån som ett resultat av samhällets *självorganisering*. Ledamörs auktoritet bör växa fram ur deras personlighet, de bör vara utrustade med ett stort mått av personligt förtroende. Helst ser Havel att endast personer blir valda och inte partier. Partier kan det få finnas hur många som helst, men de ska ha karaktären av politiska klubbar där folk odlar sina åsikter och lär känna varandra personligen, men de ska inte delta i de politiska valen och inte a priori stötta någon i hans maktutövning eftersom han är emot allt som drar en dimridå över det personliga ansvaret.

Det ekonomiska livet ska organiseras utifrån *självorganiseringsprincipen*, varmed Havel menar att arbetarna *faktiskt* och inte bara formellt ska delta i de ekonomiska besluten och få känna ett verkligt ansvar för det gemensamma arbetsresultatet.

Djupast sett anar han att en verkligt

principiell och långsiktig systemförändring till det bättre inte kan ske utan en bestämmd avsevärd rörelse inom medvetandets sfär och att alltså ett rent "organisatoriskt trick" inte kan garantera det.⁷⁷⁾

Det är inte svårt att se hur Havels erfarenheter från arbetet inom Charta 77-rörelsen präglar hans tankar. Charta 77 betecknade sig aldrig som en organisation med stadgar, permanenta organ eller organisatoriskt betingat medlemskap. Den var ingen bas för oppositionell politisk verksamhet i den vedertagna meningen som en ommakten med traditionella medel konkurrerande politisk sammanslutning. Redan i sitt ursprungsdokumentet⁷⁸⁾ slår man fast att Chartan är en informell och öppen sammanslutning av människor med olika övertygelse som knyts samman av sin vilja att befrämja respekt för de medborgerliga och mänskliga rättigheterna i Tjeckoslovakien och i övriga världen och man säger sig vilja skapa en konstruktiv dialog med den politiska och statliga makten.

Det är uppenbart att det *Medborgarforum* som bildades i Tjeckoslovakien hösten 1989, strax innan den stora omvälvningen ägde rum och kommunistpartiet tvingades avsluta sitt maktnopol efter 41 års oavbrutet regeringsinnehav, är en arvtagare till Charta 77. Och ingen kan heller bli förvånad över att Vaclav Havel stod som initiativtagare till denna nya organisation.

Kommer Havel att kunna omsätta dessa föreställningar om en annan slags politisk struktur i den praktiska verkligheten i Tjeckoslovakien? Kommer han ens att vilja försöka göra det från den position han just nu innehar? Det vet vi inte. Självt har han sagt att hans presidentskap bara är

en tillfällig lösning på nationens problem fram till det fria valet i sommar. Det är författare och intellektuell han är. Och det tänker han återgå till att vara, har han sagt. Som så ofta tvingas vi avvakta och se. På nyårsnatten i fängelset Hermanice år 1979 drack den politiske fången Vaclav Havel en framtidsskål med sina medfång-

Noter

- 1) Fjärrförhör. Samtal med Karel Hvizdala Bonn-Prag. 1985-1986. Med anledning av Havels 50-års dag. Svensk uppl. Ordfront 1987. Övers. Karin Mossdal i samarbete med Miloslava Slavickov. Boken är försedd med biografiska kommentarer.
- 2) Det relativa ointresse Fjärrförhör rönte i Sverige 1987 var säkert beroende av att Tjeckoslovakien vid den tidpunkten var händelselöst och föreföll utslöcknat. Opinionsen i väst hade vänt blickarna åt annat håll och glömt augusti - 68. Till en del berodde det nog också på att boken blir riktigt levande och intressant först sedan man läst essäerna och breven, vilkas tillblivelse och bakgrund Havel här kommenterar. Och av dessa förelägg nästan inget på svenska 1987. Citatet från sid. 68.
- 3) En däre i Prag. Brev, tal, texter 1975-1989. I urval av Peter Larsson. Övers. Karin Mossdal, Pavla Slavickov m.fl. Symposion 1989. Boken är Fjärrförhör. Samtal med Karel Hvizdala Bonn-Prag. 1985-1986. Med anledning av Havels 50-års dag. Svensk uppl. Ordfront 1987. Övers. Karin Mossdal i samarbete med Miloslava Slavickov. Boken är försedd med biografiska kommentarer. försedd med utförliga biografiska och historiska kommentarer, förteckningar över Vaclav Havels texter, böcker och dramatik med bl.a. uppgifter om var och när de publicerats (eller uppförts). Citatet från sid. 365.
- 4) Brev till Olga. Från fängelset. 1983. Svensk upplaga Pegas 1990. Övers. och förord av Eva Stömberg Kranz. Volymen innehåller

- de 86 första breven. De resterande breven, nr. 87-144, planeras utkomma i en andra del. Boken innehåller biografiska uppgifter och förklarande noter. Citatet från sid. 133.
- 4) aa. Brev nr. 23, sid. 84
- 5) aa. Brev nr. 13, sid. 44
- 6) aa. Brev nr. 13, sid. 42.
- 7) aa. Brev nr. 7, sid. 26.
- 8) Brev nr. 13, sid. 49.
- 9) aa. Brev nr. 14, sid. 50.
- 10) aa. Brev nr. 14, sid. 54.
- 11) Det ifrågavarande brevet är uteslutet i Jan Lopatkas ursprungliga redigering som den svenska utgåvan följer.
- 12) Fjärrförhör. Sid. 136.
- 13) aa. Sid. 135.
- 14) Brev till Olga. Brev nr. 62, sid. 169.
- 15) aa. Brev nr. 75, sid. 224.
- 16) Jean-Paul Sartre. Tystnadens republik & Sartre om Sartre. Norstedts pocket 1988. Sid. 41.
- 17) Brev till Olga. Brev nr. 62, sid. 172.
- 18) aa. Brev nr. 52, sid. 137f.
- 19) aa. Brev nr. 78, sid. 233.
- 20) Mer om fenomenologin finns att läsa t.ex. i volymen "Vår tids filosofi". Red. Poul Lübcke. Forum 1987.
- 21) Den 70-åriga Jan Patocka avled 1977 till följd av ett slaganfall efter ett elva timmar långt förhör hos säkerhetspolisen.
- 22) Fjärrförhör. Sid. 142 f.
- 23) En däre i Prag. Sid. 113.
- 24) aa. Sid. 147.
- 25) aa. Sid. 110.

26) aa. Ur essän "Reservations anatomi" som ursprungligen skrevs för en fredskongress i Amsterdam 1885. "I stället för personligt deltagande." Sid. 260.

27) Sartre. aa. Sid. 50 ff.

28) Romanen utkom första gången i Paris 1984. Svensk upplaga Bonniers 1984. Övers. av Ulla Bruncrona.

29) Kundera. aa. Citerat efter pocketupplagan 1986. Sid. 240 f.

30) Kundera. aa. Sid. 247 ff.

31) Enaktaren "Protest" har bl.a. visats i svensk TV, senast vintern 1990, med Keve Hjelm i huvudrollen som den vankelmådige intellektuelle

32) Fjärrförhör. Sid. 149.

33) aa. Sid. 149.

34) aa. Sid. 125.

35) Brev till Olga. Brev nr. 14, sid. 55.

36) Fjärrförhör. Sid. 154 f.

37) Brev till Olga. Brev nr. 64, sid. 177 ff.

38) aa. Brev nr. 64, sid. 179.

39) En dåre i Prag. Sid. 232.

40) aa. Sid. 243.

41) aa. Sid. 251.

42) aa. Sid. 202 f.

43) aa. Sid. 253.

44) aa. Sid. 204.

45) aa. Sid. 202.

46) aa. Sid. 258.

47) aa. Sid. 258.

48) aa. Sid. 244.

49) aa. Sid. 93.

50) aa. Sid. 207.

51) Studenten Jan Palach brände sig själv till döds på Vaclav-platsen den 16 januari 1969 i protest mot den sovjetiska ockupationen. Han har sedan blivit en samlade symbol för motståndet mot Husak-regimen.

52) En dåre i Prag. Sid. 394.

53) Brev till Olga. Brev nr. 13, sid. 41.

54) En dåre i Prag. Sid. 206.

55) aa. Sid. 29.

56) aa. Sid. 34 f.

57) aa. Sid. 71.

58) aa. Sid. 148.

59) aa. Sid. 150 ff

60) aa. Sid. 188.

61) Trilogin "Sömngångare" består av romanerna "1888. Pasenow eller romantiken",

"1903. Esch eller anarkien" och "1918. Huguenuau eller sakligheten". Trilogin utgavs i Tyskland 1930-32. Svensk utgåva av Alba förlag 1984. Övers. av Susanne Widén-Swartz.

62) Lars Gustafsson/Jan Myrdal. "Den onödiga samtiden". Pan/Norstedts 1974.

63) n Broch. aa. Sid. 36.

64) Broch. aa. Sid. 197.

65) En dåre i Prag. Sid. 187.

66) Brev till Olga. Brev nr. 62, sid. 172.

67) En dåre i Prag. Sid. 187.

68) Gustafsson/Myrdal. aa. Sid. 31 f.

69) Gustafsson/Myrdal. aa. Sid. 144 f.

70) Gustafsson/Myrdal. aa. Sid. 154 f.

Den utopidefinition som Jan Myrdal kritiserat återfinns i Lars Gustafssons bok "Utopier" (1969): "De utopiska möjligheter samhället rymmer måste finnas här och nu och kunna förverkligas i det ögonblick vår begreppsapparatur tillåter dem att erkännas." Myrdal försöker följande definition: "De utopiska möjligheterna erkänns av vår begreppsapparatur i det ögonblick de redan finns inom vårt samhälle här och nu och därmed kan förverkligas."

71) Arne Helldén. Maskinerna och lyckan. Ur industrisamhällets idéhistoria. Ordfront. 1986.

72) Helldén. aa. Sid. 270.

73) Gustafsson/Myrdal. aa. Sid. 16.

74) Fjärrförhör. Sid. 20.

75) William Morris (1834 - 1896). Engelsk radikal författare och konsthantverkare, bokkonstnär och konsteoretiker. Mest känd för romanen "News from Nowhere" (1890, på svenska "Nytt från en ny värld", 1978) i vilken han bl.a. framhåller det framtida livets jämlikhet, småskalighet och skönhet. Morris har uppmärksammas i flera artiklar i Förr och Nu (Nr. 4/77, 4/86 och 1/87).

76) Fjärrförhör. Sid. 22.

77) En dåre i Prag. Sid. 50 och 152 ff samt Fjärrförhör, sid. 23.

78) Hela texten till manifestet Charta 77 och andra dokument offentliggjorda av Chartan finns i antologin "Charta 77. Dokument om människorätt i Kafkas Prag", redigerad av Nils Lalander. Tema nova/Rabén & Sjögren. 1978.

HAP Gieshaber och Dödsdansen i Basel

av Jan Myrdal

HAP (Helmut Andreas Peter) Gieshaber född år 1909 är en av de mer egensinniga bland de samtida tyska konstnärerna. En expressionistisk monumentalgrafiker men i en tysk formtradition med rötter i gotiken. Hans utpräglat grafiska formintresse är ingen tillfällighet. Han började som sätarlärling vid sexton års ålder: kom till konsten som konstförfant.

Under fem ungdomsår från 1928 till 1933 reste, såg och arbetade han i England och Frankrike, i Egypten, Grekland och Västasien. Han debuterade i London 1931, ställde året därpå ut i Alexandria och Aten. Då hade han också börjat med träsnitt.

År 1933 efter Hitlers maktövertagande var han tjugofyra år och återvände till Tyskland. Han gick inte ut i emigration men arbetade heller inte i den påbudna tyska stilen. Han försörjde sig på tillfällighetsarbeten och fortsatte som konstnär samman med andra politiskt och konstnärligt/formellt olämpliga konstnärer. Han påverkades av den från Frankfurts konstfackskola år 1933 avskedade konstruktivistiske Willi Bau-meister.

HAP Gieshabers genombrott under efterkrigsåren förde honom fram till grafikens befrielse ur mappens fängelse. Monumentalgrafik som dekoration. Hans krav på arbetsdisciplin och kunskande ledde till att han lämnade sin professur vid konstakademien i Karlsruhe när eleverna gavs "frihet" att delta eller icke delta i teckningsundervisningen. En sådan konstnärlig frihet är falsk frihet; den okunnige är ofri.

Hans svit av 40 bilder "Dödsdansen i Basel" är formellt på en gång nyskapande och innesluten i en tysk tradition. I folktron dansar de döda på gravarna under heliga nätter; man kan själv möta dödingen sin och som legend om den levandes möte med den döde (jag är vad du blir och du är vad jag var) återgår dödsdansen på indiska, orientaliska och arabiska motiv. Moraliteten om "Envar" framfördes utanför kyrkporten och sångerna och legenderna kring mötet med döden var fram mot trettonhundratalet ett

Das Kind

över hela Europa vitt spritt uppbyggligt sång- och ringdansspel där de till dödingar klädda dansar med sina levande runt den öppna människograven. Som sånger och bildsviter utvecklades motivet i början av fjortonhundratalet till väggmålningar i kloster och kring kyrkogårdar. Fram under seklet upplöses ringdansen i pardans där dödingen tar gestalt som Döden och dansen går par om par med alla från Döden och Påven till Döden och Tjuven. Till dessa uppbyggelsemålningar hörde den berömda "Der Tod von Basel" som sågs på kyrkogårdsmuren vid dominikanerklostret i Basel.

Förgängligheten som motiv tillhör de återkommande som tar ny form i var tid. Liksom Holbein före honom anknöt HAP Gieshaber i sina dödsdansbilder till just denna förlaga från Basel. Båda dock fritt för sin tids publik. I sin svit ställer Gieshaber bilderna bredvid de fyrradiga verser där döden och den ännu levande för femhundra år sedan talade till varandra.

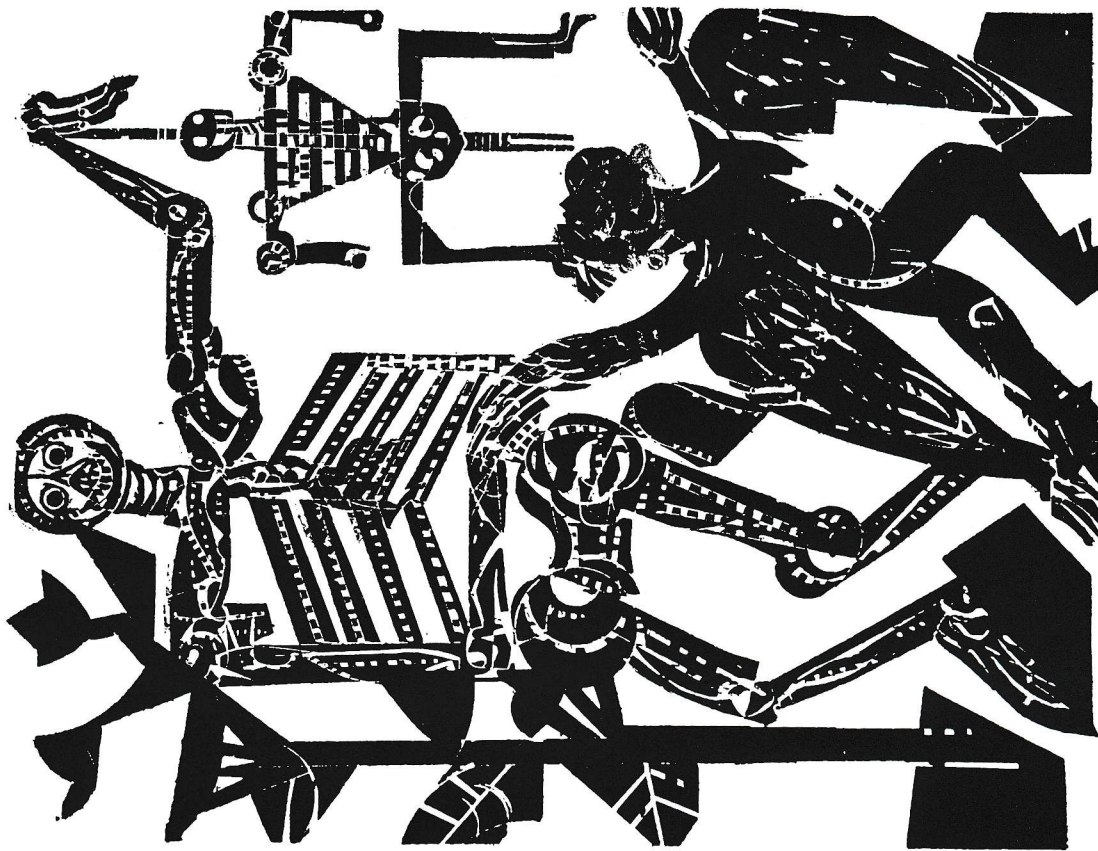
Sist i Gieshabers bildsvit talar dödingen, eller här närmast Döden till Mälaren och säger:

– Mälare lämna målandet / kasta din pensel du måste bort / gräslig har du framställt min gestalt / Nu skall du dansa som min like.

Mälaren svarar:

– Dödsdansen har jag målat / måste själv dansa med annars bleve den ofärdig / nu är detta min förtjänta lott / farväl till allt jag måste bort.

När Alfred Rethel år 1849 (se Förr och Numr 3/86) använde dödsdansmotivet anknöt han trogen sin epok till femtonhundratalets form; HAP Gieshabers bildernär vår epoks modernitet genom att de återgår till tretton- och fjortonhundratalets grafiska formvärld.

Die Königin

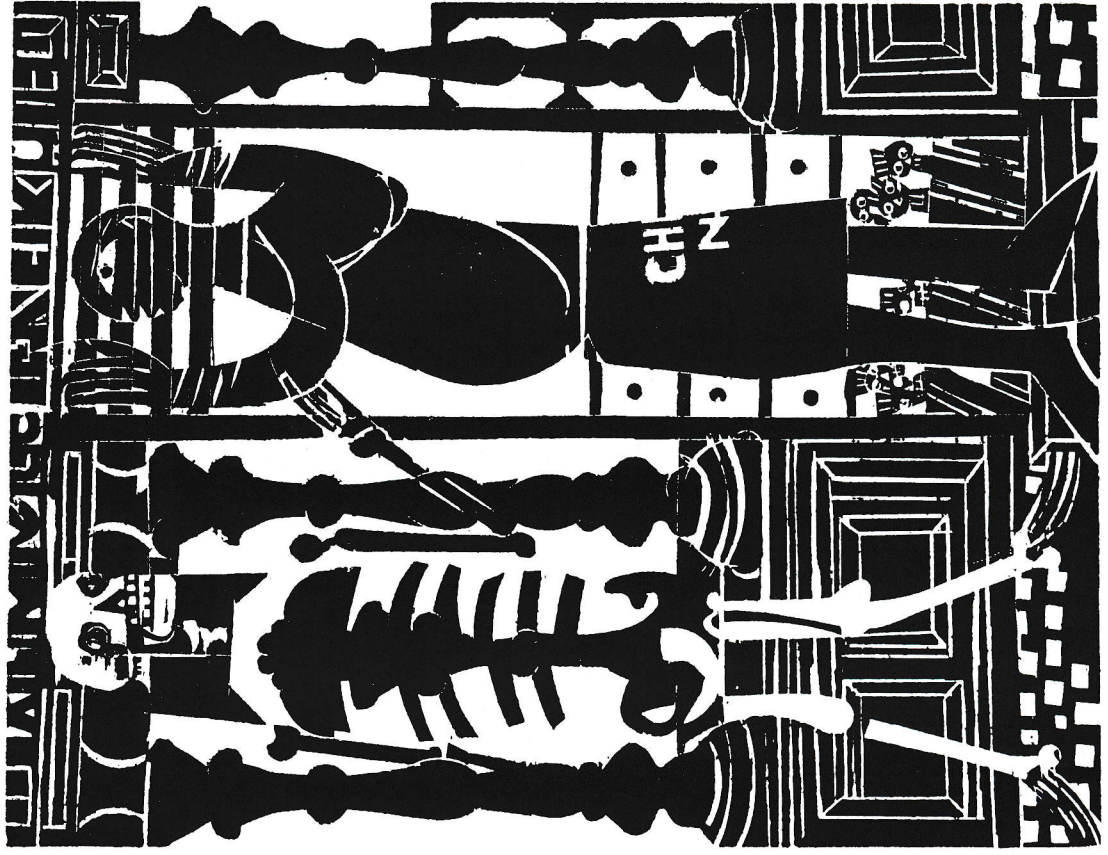
Der Bauer

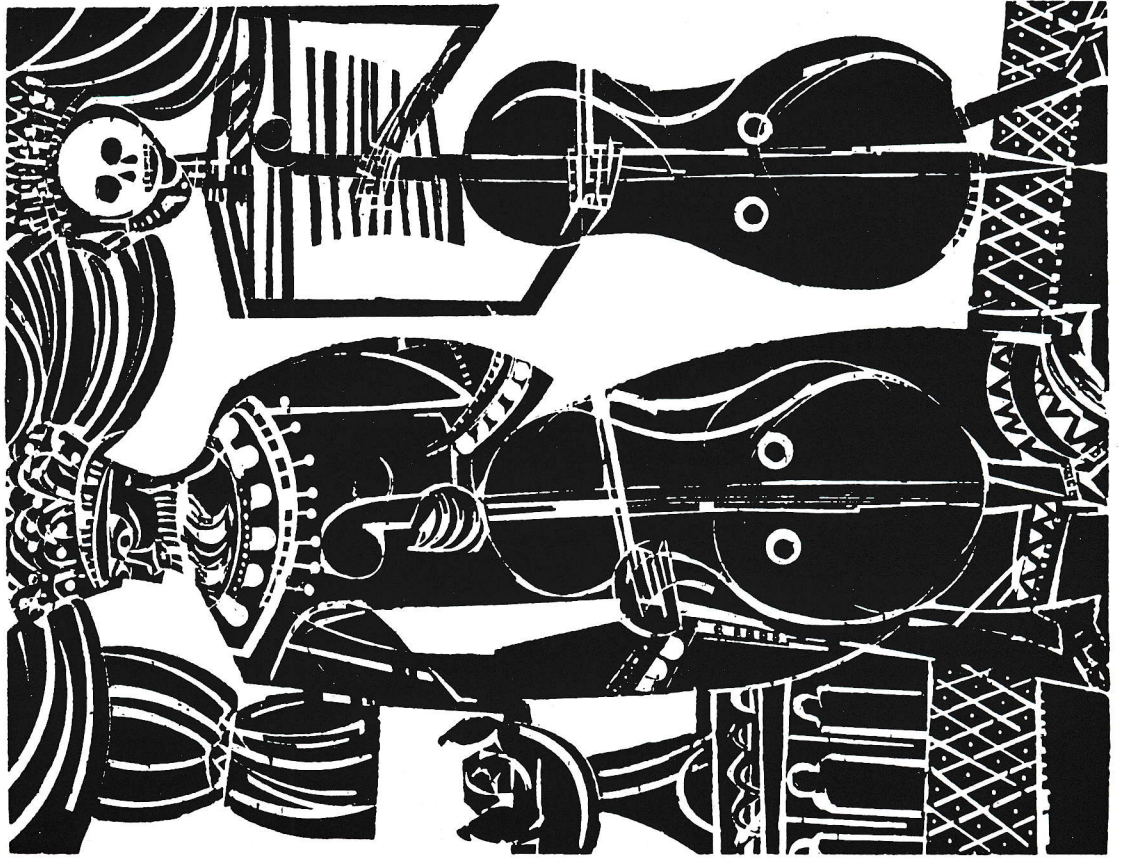
Der Blutvogt

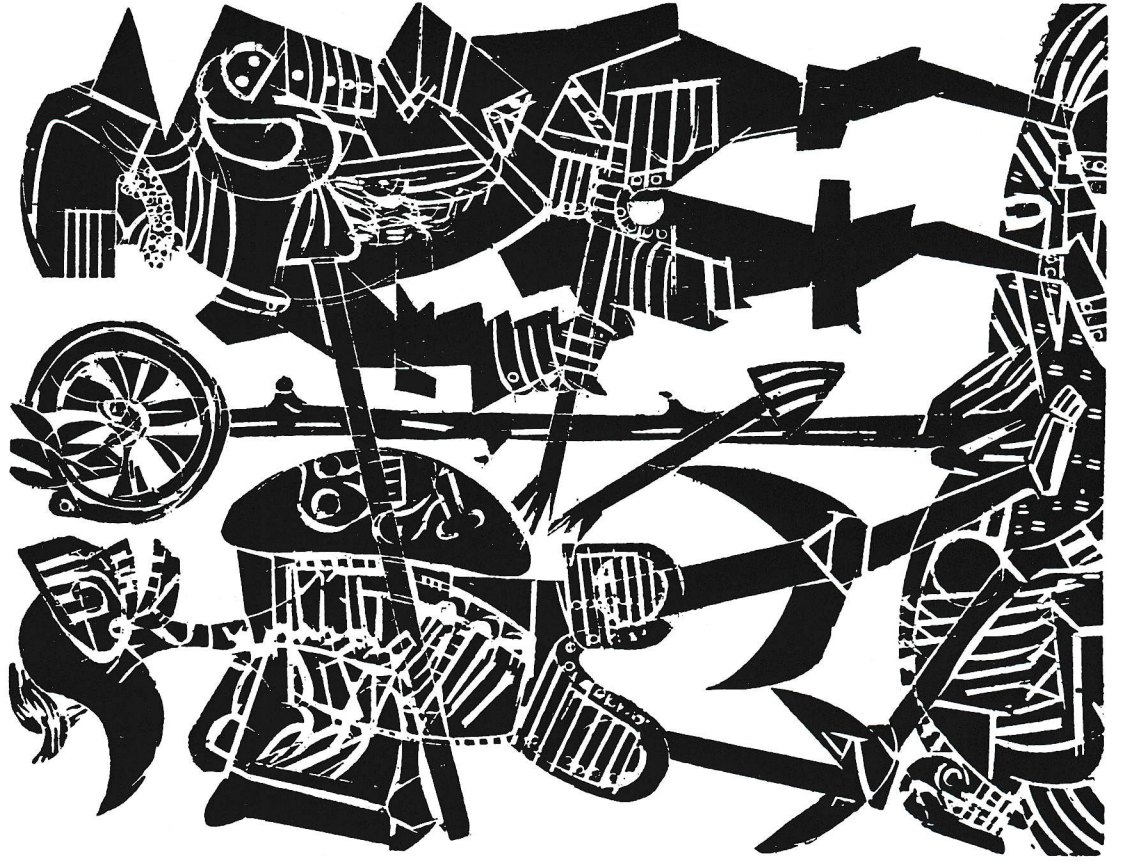
Der Krämer

Der König

Der Ritter

Der Ghorherr

Der Kirbepfeifer

I Förr och Nu nr 3 1989 fanns ett bildmaterial av Edward Hopper. Jan Myrdals text kom då på avvägar i samband med författarens resa till Mexico. Artikeln publiceras nu, således med hänvisning till bilderna i nr 3/89:

Edward Hopper 1892 – 1967

Av Jan Myrdal

Edward Hoppers grafiska arbeten omfattade en kort men viktig period i Förenata Staternas grafiska konst. Den period då den efter att ha övertagit den klassiska europeiska traditionen blev självständig, frigjorde sig från Europa och nådd en egen karaktär.

Konstnärer som sökt efterlikna de stora i metropolerna på andra sidan haven hade funnits. Men de var lika ointressanta där då som här nu. Adertonhundratalets stora nordamerikanska tidningstecknare hade däremot utvecklat en egen stil. Men även en sådan som Nast vilken präglade en hel epok förmådde aldrig kompensera sin brist på tekniskt kunnande. Han hade aldrig tecknat modell. Han hade aldrig studerat anatomi. Tillslut blev detta honom ett så svårt handikapp att han upphörde. De tidiga serietecknarnas och reklamkonstnärernas arbete kännetecknades också de av just en fantasifull schwungfullhet som samtidigt var osäker och snubblade.

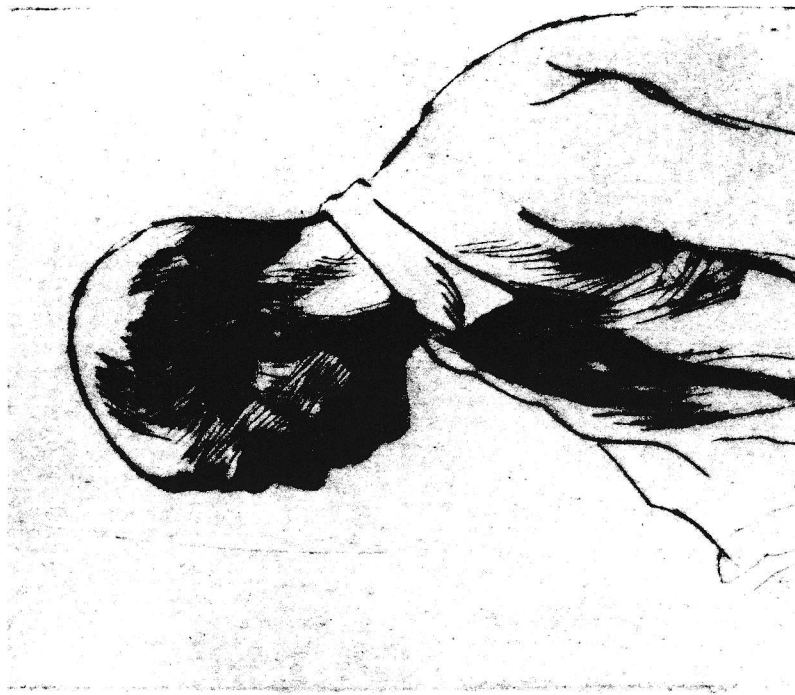
Med Hoppers generation ändrades bilden. Då kom den första grupp konstnärer vilka på en gång var genuina och kunniga. På en gång skolade i traditionen och rotade i den nordamerikanska verkligheten.

Hoppers egen utveckling är karaktäristisk. Han studerade till illustratör per korrespondens som sjuttonåring, började därefter New York School of Art som adertonåring. Till klasskamrat hade han bland andra Rockwell Kent. Så småningom blev han skolans lärare i modellteckning. Han försörjde sig som illustratör, reste till Europa. Studerade i Paris. Deltog med målningar och teckningar i ett flertal samlingsutställningar. Umgicks med John Sloan och andra i den realistiska så kallade "ash-can" skolan. År 1915, vid trettioåttio års ålder började han på allvar med grafik.

Som grafiker, främst med etsning och tornål, är han besläktad med våra falugrafi-ker. Han behärskar sitt material. Och hans motivkrets är på en gång realistisk och lite eftertänksamt romantisk. Ensamma hus, tåg som försvinner, porträtt. Vid fyrtiosex års ålder, efter att ha arbetat med grafiken som uttrycksmedel i tretton år och blivit ett stort erkänt namn upphör han och övergår helt till måleri. Det är ingen ovanlig utveckling. Jag har sett flera konstnärer i min generation med förmåga till förmåelse på detta sätt gång efter annan lägga om växel i livet och lämna ett uttrycksmedel och gå till ett

annat. Se till exempel på Torsten Renqvist och P.O. Ultvedt. Båda gick genom en viktig grafisk fas för att sedan gå vidare i andra material.

Hopper blev en av Nordamerikas mest erkända målare men när the National Academy of Design i mars år 1932 sökte välja honom till hedersledamot vågrar han tillåta dem detta då de refuserat hans arbeten när han var ung. Han menade att de därmed visat att de saknade förmåga urskilja kvalitet och nu bara sökte ställa sig in. Han förlät inte. Också i detta var han en typisk och föredömligt självständig konstnär.

Självporträtt, 1919–23. Tornålsradering.

Barnen i Drottninghög

Av Anne Liden

När konstnären Göran Segergren flyttade till bostadsområdet Drottninghög i Helsingborg blev han upprörd över den reaktion han mötte från folk som bodde i radhusområden eller i stadskärnans bostadsrätter. Drottninghög hade låg status, där bodde bara invandrare och kriminella. "Hur kan du bo i Vilda Väster?" fick han höra. Och denna nedklassning motsvarades av de boendes eget självförakt. Man skämdes för att tala om att man bodde på Drottninghög. Här bodde man bara tillfälligt, låtsades man inför andra.

Göran Segergren vill ändra på det. Han har givit ut en rikt illustrerad bok med intervjuer av människor som bor och arbetar på Drottninghög. Han har blandat ca 50 tuschteckningar av miljöer med över 75 mjuka porträtt i blyertsteckningar. Människorna stiger fram värdiga och allvarliga. Här finns ingen underdånighet. Ansiktens utstrålar inte heller någon ilsken misstänksamhet, som man skulle kunna vänta sig när man får höra om problemen i bostadsområdet; nedsmuts-

ning, klotter, vandalism, stölder och så alkoholisterna i centrum. Men områdets myndigheter uttalar sig med tillförsikt om framtiden. Här finns egen kvarterspolis och egen kyrka. Samarbetet mellan kyrka och myndigheter har fungerat bra.

Hundbajs och rockmusik?

Det är mest vuxna som Göran Segergren intervjuat, men det är barnen som framträder i teckningarna. Hans Blomqvist, en pojke i tonåren, berättar:

– Jag tycker att det ska finnas ett disco för våra småsyskon i klass 3 till 6. Det borde finnas en hundrastgård så att vi inte behöver trampa i hundbajs. Det borde vara mer färgglada blommor i rabatterna. Det skulle vara finare färger på husen. Blått för Blåkulla, grönt för Grönkulla och rött för Rödkulla. Vi vill ha finare lekplatser.

– Jag tycker att man jämt klagar på ungdomarna, att de är vilda och att de vandalliserar. Ett klotterplank borde finnas så att vi slipper klottra på andra ställen.

Michael Bengtsson

Björn Bengtsson

I de vuxnas intervjuer kommer det fram mycket kritik och många önskemål. Det finns en rastgård, men många hundägare går inte dit på grund av risken att smitta hundarna med skabb. Renhållningen sköts inte. Många låter alltså hundarna bajsar på andra ställen. Ibland tar de upp bajset i en påse, ibland inte. Många kastar sedan påsen under en buske i stället för i hunden.

Det är i en sådan miljö barnen växer upp. Här ska de leka bland smuts och skräp. Flera föräldrar klagat över katkliss i sandlådan. Många tar barnen till andra områden där skötseln är bättre. Det råder stor osäkerhet om vem som har ansvaret för ordningen. En del klagat över att barnen inte uppföstras, utan förstör buskar och blommor, andra klagat på hundägarna för att de slarvar, men det finns ingen enighet om vem som ytterst är ansvarig. Alla skyller på alla.

Jan Ekborg, rektor på Drottninghögsskolan, berättar att det är en modern experimentsskola, byggd 1973 enligt det amerikanska öppna systemet med integrerad studiehall i stället för slutet tyst bibliotek och små studierum. Klassrummen finns dock kvar som enhet. Han tycker att det är för mycket rockmusik och efterlyser andra kulturaktiviteter i skolan, t ex ett gästspel av symfoniorkester. Den sociala fostran dominerar skolan, betonar han:

– Lärare som enbart vill undervisa trivs inte så bra här, men vi har en mycket stabil lärarkår som stannar år efter år.

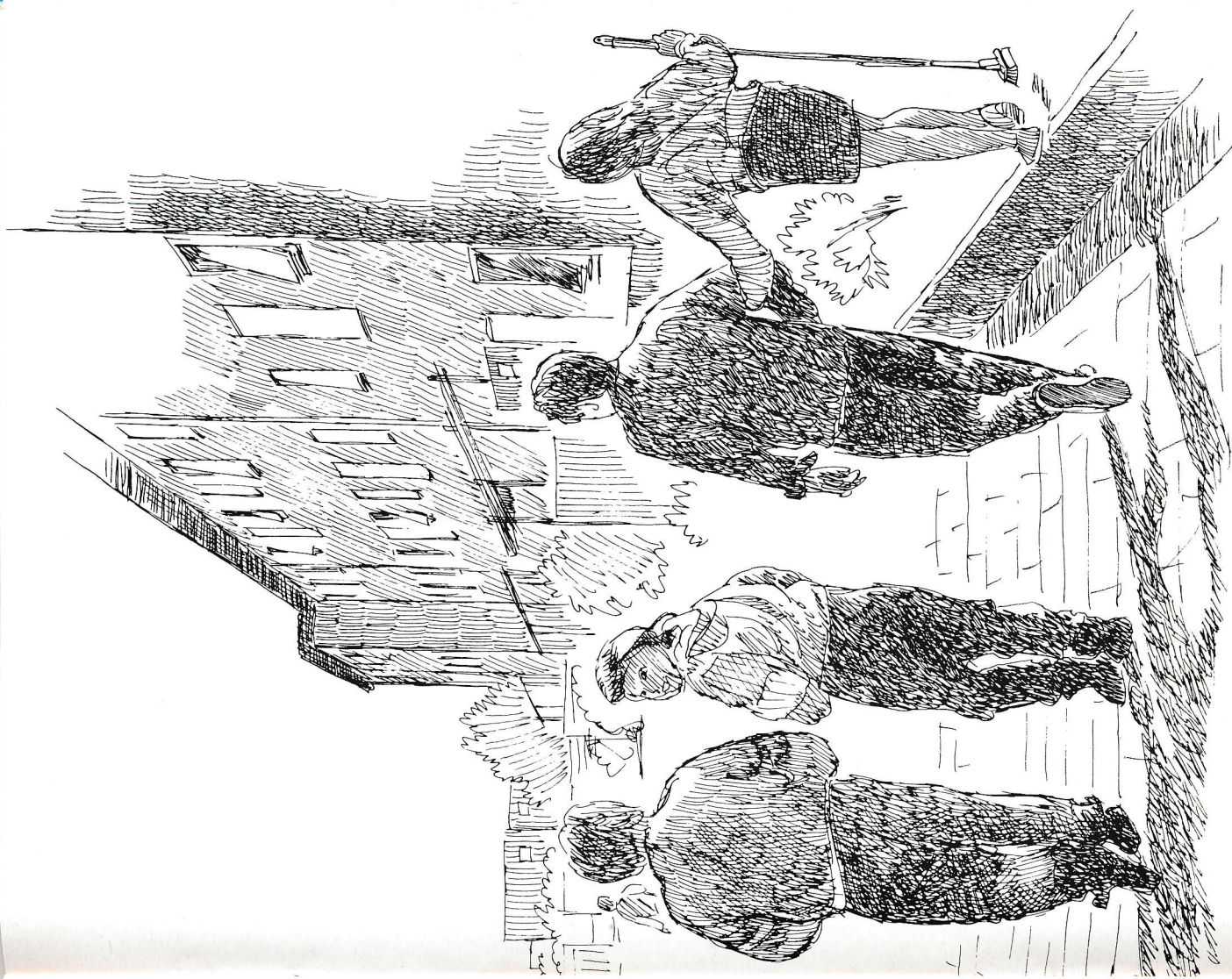
Rädsla och ångest

Jag har själv vuxit upp i ett hyresområde med många barn och känner väl igen alla situationerna i boken, både från min barndom i Karlstad och Uddevalla och från de

tio år jag bott i ett motsvarande område i Vaxholm. Och jag har reagerat precis som många i Drottninghög. Man aktiverar sig i reniska över ländet. Går med i kontaktkommitte, skriver motioner, pratar med politiker och myndigheter. Men oftakäns det hopplöst. Hälsovårdsnämnd, polis, socialnämnd och bostadsbolag kastar problemen mellan sig som heta potatisar. Ingen vill på allvar ta itu med bristen på social ordning. När portvaktsystemet ersattes med specialiserade hantverkare försvann en del av ordningsuppgiften, och ersattes aldrig. När dessutom det politiska inflyandet minskades och alltför blev beroende av socialmyndigheterna förföll den sociala solidariteten. Det blev fritt fram för ungdomsgäng, kriminalitet och missbruk bland de vuxna. De stabila barnfamiljerna flyttade till radhus eller bostadsrätt. Kvar blev de ensamstående låglönade mödrarna, som ensamma får dra lasset.

När jag påtalat barnens dåliga utemiljö och bristen på socialisering av barnen, har man bara talat om föräldransva-
ret. Men papporna, som förr uppfostrade
sina tonårspojkar, har blivit åsidosatta av
socialmyndigheternas patriarkaliskamakt.
Det blev mer lönsamt att leva åtskilda, då
fick ju mödrarna bidrag. Nu ser vi medal-
jens grymma baksida. Det var bedrägliga
pengar. Och barnen har fått betala.

Många barn och ungdomar har berättat för mig om sin rädsla och ångest. Ofta väcks de mitt i natten av buller och skrik eller hög musik. Vuxna grälar och släss och ingen lutar på någon annan. Stölder och missbruk ser de dagligen. Ofta ligger barnens sovrum intill trapphusen där bullret är som värst. Stora hundar skäller och skrämskrämer småbarnen. Men vilken politiker lyssnar på dem? Och de flesta politiker bor ju inte i hyreshus.

"D'sajé'vi" (beskuren)

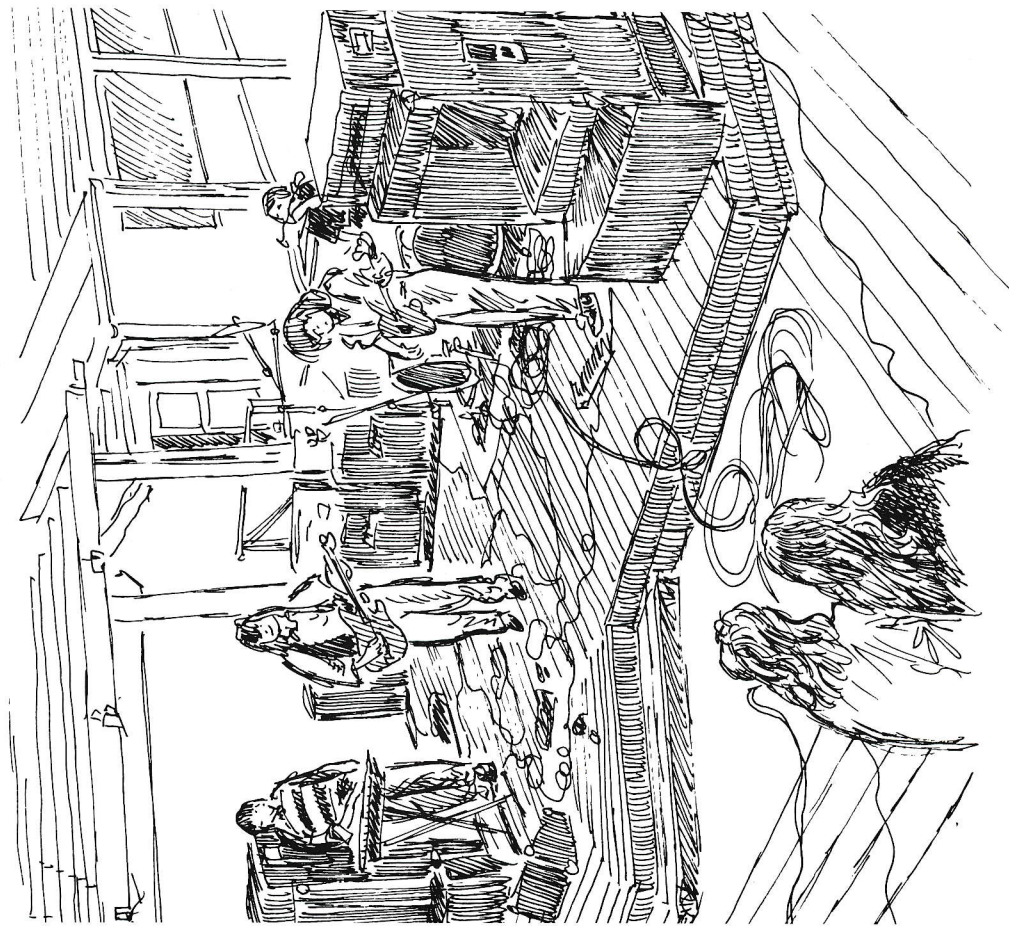
Barn som inte får sova blir sämre i skolan

När jag berättat för mina lärarkolleger om hur barnen har det i detta bostadsområde, har jag mött förvåning och bestörtning. De flesta lärare bor ju liksom politikerna i radhus och villa och är rätt okunniga om vilken studiemiljö deras "svagpresterande" elever har hemma. Många visar ett medlidande "von oben", vilket ju inte är till någon hjälp alls. En del kan till och med föreslå att dessa elever skall få lättare läxuppgifter: "De har ju så svår miljö, de kan inte klara mer." Med sådana läger krav blir barnen endast klassade som andra rangens medborgare. Och varför skall man tycka synd om dem och deras familjer? Föräldrama bär ju upp samhället!

Ibland undrar jag om det inte är så djävulskt uttänkt från början, hela systemet. Att de här barnen inte ska kunna läsa och studera i lugn och ro, att det inte är meningen att de ska få bli duktiga i skolan. Miljöprogrammets stora hyresområden av kritiserats av estetiska skäl, men det negativa med kritiken är att den har slagit mot själva grundtanken, att bygga bort trångboddhet och skapa jämlikhet. Då spelar det mindre roll om ytan är grå, det är inte problemets orsak. Om däremot den sociala organisationen och den stränga solidariteten förfaller, då fungerar inte bostadshusen längre. Trapphusen ekar av skrik och bråk. Folk som är uppe på nätterna och spelar hög musik stör dem som skall arbeta nästa dag. Missbrukare och kriminella blir ett gissel för de arbetande.

Hans Blomqvist

Repetrande rock-band (beskuren)

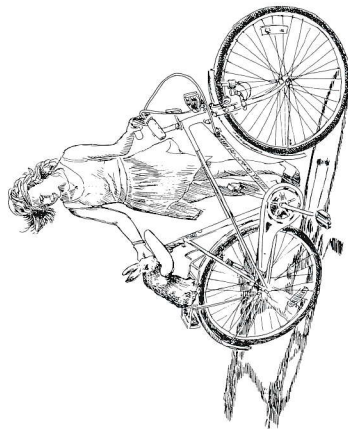
Värdighet och människovärde

Göran Segergrens bok har sitt stora värde i att den skildrar människorna i Drottninghög som värdiga och fria, utan hat och aggression. Han har verkligen lyckats gestalta deras människovärde. Och han arbetar motvalls. Idag är det yuppiesarna som blir idoler. Snabba klipp och luren-drejeri, fusk och lögner ger bättre inkomster än hederligt och solidariskt arbete. Och hur uppfostras inte barnen av detta!

När Hans O Sjöström var på besök i Vaxholm för att berätta om sitt författarskap visade jag honom mitt bostadsområde. Och jag påpekade att den samtida litteraturen var rena vattvällingen mot den dramatik och den spänning som fanns i dessa hyreshus. Och de flesta vill ju ha frid och ro hemma. Inte vill man väl bo

mitt i en våldsvideo? I Göran Segergrens intervjuer skymtar denna dramatik, men det samlade intrycket är medvetet lugn. Dramatiken skapas i läsarens fantasi.

Porträtt Drottninghög borde användas i studiecirkel hos hyresgästföreningar i vartenda bostadsområde. Barn och ungdomar borde få se bilder av sina egna miljöer. Det behövs som realistisk och livfull motivikt till de glättiga kändisportagen och de plastiga TV-serierna. Verkligheten är inte tråkig. Göran Segergrens porträtt av Drottninghög andas framtidshopp och optimism. Nybyggardrömmen om äppelträd och rosenrabatt utanför köksfönstret ska minsann kunna förverkligas även här! Och den dröm om kollektiv gemenskap och den framtidstro som de boende i Drottninghög arbetar för borde vara en inspiration för hela landet!

Göran Segergren, *PORTRÄTT DROTTNINGHÖG*. En stadsdel i Helsingborg. Illustrationer och formgivning av förf. 160 s. Eget förlag 1989. Pris ca 200:-.

ISBN 971390-0-9

Boken kan beställas från närmaste bokhandel eller från: Göran Segergren förlag, Blåskullagatan 21 A, 252 57 Helsingborg, Tel 042-150486. Det går bra att sätta in 200:- på pg 425 58 61-9. ABF-bokhandeln i Helsingborg ger viss rabatt.

Dansk "skrivefrækhed"

Av Eske K. Mathiesen

Översättning från danskan: Per Arne Skansen

Tiden 1800–1850 är i Danmark litterärt sett romantikens tid, de stora känslornas och självhävdelsens tid. Härav kunde man förledas att tro, att det då skrevs litteratur, som verkligen hade något på hjärtat – som också i samhällelig mening var upprorisk.

Det är emellertid inte fallet, i vart fall inte då det gäller de romantiska diktarna. Ty, på samma sätt som de *litterärt* sett tog avstånd från 1700-talets former och syften (framförallt den föraktade lärodiktaren), tog de också avstånd från 1700-talets klara tanke och vilja att göra samhället bättre för människorna att leva i. Romantiken blev småborgerlig, dess fantasier inåtvända, längtan efter förbättringar blev till amsagor om att man kanske en vacker dag kunde få en apelsin i turbanen eller vinna på lotteri.

De romantiska diktarna fann sig fromt i enväldet och blev en grupp navelskådare. Kanske vågade de inte annat, Danmark hade nämligen censur under denna period – från 1799 till 1849, då *Grundloven* infördes – och det fanns avskräckande exempel på hur det kunde gå. Blev inte P.A. Reiberg och Conrad Malthe Bruun landsförvisade, strax efter Tryckfrihetsförordningens införande 1799? De gamla radi-

kalerne, som K.L. Rahbek och Rasmus Nyerup, blev försiktiga med vad de lät trycka. Men fanns där då alls inga nya radikala, som önskade föra 1700-talets ideal om de mänskliga rättigheterna vidare?

Jo det fanns det, och det är om dem litteraturhistorikerna Teddy Petersen, Erik Paul Madsen och Hella van Donk har skrivit boken *Skrivefrækhed*. Boken har en rad huvudpersoner: Först juristen A.S. Ørsted, som fick tolka tryckfrihetsförordningen i en rad viktiga mål, och som därvid genomförde en balansakt mellan folket och den enväldige kungen ända till dess han fångades i en intrig och uppmannades dämpa sina skrivelser. Sedan fanns där den modige boktryckaren K.H. Seidelin, som kom i närkamp med myndigheterna gång efter annan. Men framför allt är det filosofen J.J. Dampe som väcker vårt intresse. Han fick livstids fängelse p.g.a. sin kamp för demokratiska rättigheter och har ofta framställts som lite tokig och tämligen naiv. I denna bok får han emellertid sin heder återupprättad – författarna pekar på det sammanhang och den konsekvens som Dampe visade i skrift och handling.

Äntligen får vi också en redogörelse för den häftiga konflikten mellan N.F.S. Grundtvig och professor H.N. Clausen, som representerade den officiella kyrkopolitiken. Prästen och psalmdiktaren Grundtvig är kanske inte direkt en representant för 1700-talets klara tankar, men fräck och upprorisk – och otroligt självmedveten – det var han.

I den här boken presenteras alltså olika

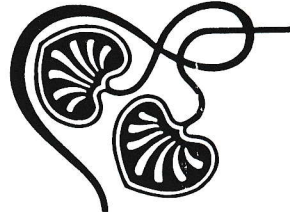
exempel på *skrivefrækhed*. Det sker grundligt och väl-disponerat, så att läsarens intresse hålls vid liv. Det har uppenbarligen varit en ansvarsfull uppgift för författarna att leverera detta bidrag till historien om de demokratiska traditionerna i Danmark. Om inte annat kan svenska läsare betrakta boken som ett värdefullt supplement till Bengt Åhléns *Ord mot ordningen*.

Teddy Petersen, Erik Paul Madsen och Hella van Donk: Skrivefrækhed. Studier i Skandinavistik III. Forlaget Scanned. 496 s. Pris ca 268 Dkr

ISBN 87-88517-02-0.

VI VILL HA

poesi, prosa, essäer & teckningar

sheherazade

ny tidskrift

förhandsbeställ nr. 1 / maj (20:-)

c/o Paulsson, Roslagsg. 38, 113 55 Stockholm

Till reportagens lov

av *Phillipe Bouquet*

Under loppet av några veckor råkade jag läsa flera nyutkomna böcker av reportagekaraktär. Det gäller Lars André/Marianne Fors' *Brasilien. Den förbjudna skuggan*, Ragnar Järhults *Den gode sheriffen*, Jan Guillous *Reporter* och först som sist Ivar Los *Skriva för livet*. Härhemma fick jag även i en pocketutgåva tag i en utmärkt samling av reportage som fått det högt värderade Albert Londres-priset. Genren tycks alltså vara aktuell — eller återigen aktuell, eftersom den inte heller är någon ny företeelse i bokform. Den går tillbaka åtminstone till Zola, vars *Carnets d'enquête* nyligen (1986) publicerades av forskaren Henri Mitterand. I Sverige var Strindberg först ute, som vanligt, med *Bland franska bönder* (1885), men accepterad blev genren först med Ludvig Nordströms epokgörande *Lort-Sverige* (1938) trots ansträngningar under 20-talet av Ivar Lo, som fortsatte med den under hela sitt författarskap, med höjdpunkt med älderdomsheimskampanjen. Bland efterkommande kan man nämna Stig Dagermans *Tysk höst* (1947) och *Fransk vår* (otryckt i bokform till 80-talet), Jan Myrdal/Gun Kessles *Rapporter från kinesisk by. Liu Lin* (1963. Samlad utgåva 1985), Sara Lidmans *Gruva* (1968) och hela högen rapportböcker under 60- och 70-talen. Sverige är säkert bland reportagens förlovade länder.

Nu kan reportern själv bli föremål för ett reportage eller åtminstone en intervju. Det händer Ivar Lo i slutet av *Skriva för livet*. I fjolårets *Till en författare* uttalar han sig också om genren. På likartat sätt ansluter sig Jan Guillou i ett slags självdeklaration i *början* av sitt reportageurval till *nyjournalism*-skolan, och han kommenterar även sin teknik i en rad anteckningar i slutet av boken. Den förnämnde vill visserligen presentera sina tidigaste alster som "exempel på hur man inte ska skriva reportage", och den sistnämnde vill nyansera sin tidigare uppfattning att "journalistikens enda verkligt viktiga funktion [är] att ställa till ett helvete för överheten". Men vissa slutsatser av allmän karaktär kan man ändå dra ur deras teorier och praktik.

Reportaget är kanske konstens största hyllning till verkligheten — eller tvärtom. Ivar Lo kommer in på detta när han framhåller att den i hans egna ögon mest verkligtstrogna av hans självbiografiska berättelser faktiskt är den mest "diktade". Därför

att "verkligheten inte räckte till" och att han ofta fick "koka soppa på en spik". Men så snart han kom utanför avkrokens gräns blev soppan fetare och behövde inte längre någon diktad krydda. Som bekant kan fakta vara vildare än själva fantasin och det gäller alltså att *göra verkligheten rättvisa*. Problemet är bara hur. Redan på Ivar Los tid som debutant var det amerikanerna som var ledande på fältet, och "legitimerade journalistiken i litteraturhistorien" — inte minst Jack London med *The People of the Abyss*. Idag är det Tom Wolfe och Truman Capote, men det ändrar ingenting i sak.

Reportaget bygger vanligtvis på intervjuer. Men redan här kan tekniken medföra stora skillnader. Guillou bearbetar flitigt sitt material och låter ganska lite "rå" dialog komma med. Andrée/Fors varvar intervjuer och referat medan Järhult ofta nästan helt försvinner bakom intervjuföremålet. Fördelen med det sista greppet är att det stärker verklighetsintrycket. Men det får inte drivas över gränsen till det olidliga — vilket snabbt blir fallet när omständigheterna är starkt känsloladdade, som till exempel i *Lovligt villebråd*.

Målsättningen varierar också kraftigt. Ivar Lo-boken vill ge en uppfattning om ett helt författarskap och liknar alltså mest en antologi. Andrée/Fors vill presentera Brasilien och försöker ge en *heltäckande* bild av landet. De går mycket pedagogiskt-akademiskt till väga och deras reportage får följaktligen karaktären av uppslagsbok — det är fullt av fakta, siffror och årtal till priset av vissa lässvårigheter. Men reportaget lyckas faktiskt bäst när författarna släpper loss berättarglädjen som till exempel i avsnittet om *Canudos*. Järhult begränsar sitt ämne till ett (mänskligt) landskap. Då finns det risk för en viss monotoni. Men han går fri från den risken tack vare en växlande form som tillåter inte bara första, andra och tredje person singularis, utan också pluralis. Guillou centerar sitt urval kring temat våld och sociala miljöer och finslpar stilen i sina texter — några gånger på gränsen till koketteri. Läsintrycken är alltså helt olika varje gång. Vilket bevisar vidden av genrens möjligheter.

De viktigaste frågeställningarna kring reportaget gäller säkert författaruttrycket och den mångomtalade objektiviteten. Läsaren av en reportagebok vill gärna få en "objektiv" bild av verkligheten. Men är det överhuvudtaget möjligt? Det tror inte de två reportrar som uttalar sig i saken. Ivar Lo tillstår att det inte går att komma ifrån skribentens "subjektiva bild av verkligheten" och Guillou presenterar sitt reportage om raggarna som en "subjektiv berättelse". I Andrée/Fors' och Järhults fall är det klart att redan *urvalet* av intervjuade personer subjektivt färgar bilden. Det är ingenting att förfasa sig över. Det objektiva reportaget är närmast den soppa vi hittar i våra dagstidningar: ett färglöst — om än ofta blodigt — referat av en händelse utan varje förklaring uppåt (mot *skälen*) eller nedåt (mot *verkligheterna*). Den verkligt engagerade reportern kan naturligtvis inte förhålla sig neutral mot verkligheten, vare sig det gäller förtrycket i Brasilien eller ensamheten i Sverige.

Detta leder i sin tur till frågan om propaganda. Ivar Lo har hävdats att all litteratur i grund och botten är propaganda eftersom den vill få läsaren att se med skrivarens ögon. Reportaget är naturligtvis det bästa exemplet på detta: reportern är våra ögon utåt, vi lutar på denne och är alltså helt prisgivna åt dennes ärlighet. Men redan infallsvinkeln

färgar det presenterade materialet. Förekomsten av foton i två av dessa böcker (Andrée/Fors' och Järhults) gör inte problemet mindre: vi vet att ett foto lika lite kan vara objektivt som en skriven text. Det pedagogiska syftet verkar åt samma håll. Är inte, när allt kommer omkring, pedagogik propaganda — låt vara lovlig och berättigad som när det gäller att lära ett barn att läsa eller undervisa i utländska språk? Det går i själva verket inte för en reporter att undvika att propagandera. Enda sättet att förebygga propagandans negativa effekter ligger troligtvis i *mångfalden*. Vi är i stort behov av reportage: ju fler vi får — eventuellt om samma ämne — desto bättre.

Frågan om trovärdigheten ligger också ganska nära. Ivar Lo påpekar att man har lättare att tro på reportage än på romaner eller noveller. Så är det nog, men effekten av ett reportage ligger inte bara i trovärdigheten. Det insåg jag när jag läste Guillous text om polisvålden i Stockholm. Sådant hade jag redan läst om i Sjöwall/Wahlöös böcker, främst *Den vedervärdige mannen från Säffle*, som anklagades för att vara överdriven. Men är inte "Castor" och "Pollux" i Guillous bok *mindre* trovärdiga än kommissarie Nymän och poliskonstaplarna Kristiansson och Kvastmo i Sjöwall/Wahlöös bok, trots att de senare är diktade? Och vem hade trott att den svenska polisen skulle skämma ut sig mycket värre under mordet på en *verklig* statsminister än den gör under en *diktad* i *Terroristerna*? Detta bör få oss att fundera om förhållandet mellan verklighet och diktning. Var går gränsen i t.ex. *Baltulämnigen* eller *Statarnoveller*? Och blev inte statarnovellerna mycket mer effektiva än något som helst reportage som lätt hade kunnat avfärdas som undantag, svartmålning, propaganda osv? Bestitter inte verkligheten en växande benägenhet att likna en karikatyr av sig själv? Även när Berlinmuren faller under loppet av några timmar efter att ha dödats under trettio år!

Går det alltså att vara satiriker längre? Man kan verkligen undra, ändå valde Guillou ironin som medel i stycket om "Castor" och "Pollux" i *Polisvåld*, VD 1 i *Stockholm*. Och nog var det med rätta — annars hade stycket varit mindre effektivt. Detta är ganska ovanligt i ett reportage: att *skriva* tväremot vad man *menar*. Det är ett utpräglat litterärt drag som man får vara försiktig med: risken är att en naiv och oerfaren läsare, som är van att ta vad han hittar i ett reportage för en direkt spegling av verkligheten, missar poängen. Den risken fick Ivar Lo känna av med *Jag tvivlar på idrotten* — en blandning av reportage och pamflett — när han tog på sig rollen som *advocatus diaboli*. Allt detta visar att genren inte är så "enkel" som det vanligtvis påstås.

Får även reportern vara *partisk*? Det låter först ganska överraskande — man väntar sig att han ska hålla sig till *sanningen*, vilken lär vara opartisk. Men verkligheten är nu en gång konstigare än så. Om man tänker efter upptäcker man att de allra flesta *lyckade* reportage är partiska. Visst var Ivar Lo partisk med sina böcker om världens arbetande folk, om zigenare, statare och åldringar. Han tog ju deras parti. På liknande sätt tar faktiskt Andrée/Fors parti för den förtryckta delen av Brasiliens befolkning (det motsatta hade varit nästan olidligt) och Järhult tar ställning för — eller mot, tänk på den "gode sheriffen" — de personer han intervjuar. Men det bästa exemplet är kanske Guillous *En resa i det andra Israel*. Det skrevs i det uttalade syftet att motverka en officiell lögn: tysnaden om den israeliska rivningen av arabiska byar i Galiléen. Där

kommerreportaget till sin yttersta rätt: det framträder som *det nödvändiga tillrättläggandet* av den gängse uppfattningen om verkligheten — utan det vore den faktiskt falsk. Eller ännu bättre: stycket *Förintelsen vid El Ageila*. Det handlar om ett totalt bortglömt och nedstytat massmord i Libyen 1931, under den fascistiska perioden. Ett massmord som i sin omfattning (dvs antalet offer i förhållande till den totala befolkningen) är bland de största som någonsin ägt rum i världen. Men vem har hört om det? På sätt kan Guillou med full rätt påstå att stycket är "en historia om varför en del händelser inte blir historia". Ännu en gång framstår reportaget som mycket mer ambitiöst än man vanligen vill betrakta det.

Ambitiöst och *farligt*. I *Till en författare* skriver Ivar Lo i ett historiskt perspektiv att reportaget ursprungligen var förknippat med proletarietet och att det var "farligt". Sedan kompletterar han med att säga att "det kan alljämt enstaka gånger vara farligt". Underförstått: när det är lyckat, när det bärs av ett ärende. Och han bevisade själv med sina kampanjer hur farligt det kan vara för myndigheterna. Segern kan ibland ha en bitter smak. Vem kan idag våga påstå att han hade fel i sina "tvivel" på idrotten? Har inte Söul och liknande bevisat hur farlig idrotten kan vara för både individ och kollektiv? Hade man inte gjort rätt om man tagit fasta på hans varningsord? Och faktiskt har alla auktoritära och totalitära stater alltid, på sitt paradoxala sätt, hyllat reportaget genom att *censurera* det. De kan inte tolerera en så farlig frihet. Det forna s.k. östblocket kommer alltså troligtvis att bli reportagets verkligt förlovade land under de närmaste åren. Men även lilla demokratiska Sverige kan visa prov på censur. I sitt efterord till reportaget *En afton på folkhemmet Operabaren* ger Guillou ett följligt exempel på det. En viss persons namn fick inte tryckas i den tidning som hade beställt reportaget därför att personen ifråga råkade... äga tidningen. Vilket belyser kanske i ännu högre grad genrens farlighet och vikten av reportagens oberoende.

Det är alltså högtid att revidera vår uppfattning om reportaget. Det kan inte bara vara en litterär form som bjuder på många stiliserade och innehållsliga subtiliteter. Det kan även vara lika farligt som bara en litteratur värd sitt namn kan vara.

Ragnar Järhult. DEN GODE SHERIFFEN & ANDRA REPORTAGE. Fotografier av Tommy Engström, Lars Andreasson och författaren. 180 sid. Carlssons. 1989. Pris ca. 250:-.

ISBN 91-7798-2819.

Jan Guillou. REPORTER. 317 sid. Norstedts. 1989. Pris ca: 107:-.

ISBN 91-1-892262-7

Ivar Lo Johansson. SKRIV AFÖR LIVET. Red. av Stig Hansén och Clas Thor. 235 sid. Ordfront. 1989. Pris ca. 250:-.

ISBN 91-7324-334-5.

Brasilien. Den förbjudna skuggan av Lars André och Marianne Fors har utförligare recenserats i Förr och Nu 4/1988.

Bokanmälningar

Chinua Achebe. TERMITSTACKARNA PÅ SAVANNEN. Övers. Hans O. Sjöström. 283 s. Ordfronts förlag 1989. Pris: ca 195 :-.

ISBN 91-7324-334-X

Sembene Ousmane. NIWAM. Övers. från fransk Ingrid Krok. 125 s. Ordfronts förlag 1989. Pris: ca 150:-.

ISBN 91-7324-338-8

Elisabeth Peterzén/Malaka Farah Rizk. NUBIENS HJÄRTA. 265 s. Bokförlaget Trevi 1989. Pris: ca 185:-.

ISBN 91-7160-859-1

"Den blinde hade fortfarande munnen öppen och sin oavslutade sång kvar nere i halsen." Dessa ord står att finna i Sembene Ousmanes *Niiwam*, den sorgliga historien om ett barns död och barnets faders svårigheter att ta sig till begravningsplatsen med sin sons kvarlevor. Tydliga har

den oavslutade sången åter börjat sjungas, eller snarare de afrikanska ländernas sånger. Kan så vara att nobelpriset fungerade som en väckarklocka på förlagen: fler än Mafouz finns som kan föra en penna.

Chinua Achebes *Termitstackarna på savannen* berättar om den västafrikanska staten Kangans utveckling sedan den vite mannen fått gå, och inhemskt maktnissbruk tagit över. Om svårigheterna för de som kostats på studier i Europa och kommit tillbaka för att styra sitt land, men i takt med sina förvärvade kunskaper avlägsnat sig från folkflertalets villkor och i vissa fall glömt sitt ursprung. *Termitstackarna* är en bok som beskriver problemen efter befrielsen från kolonialt förtryck och svårigheterna för den forna kolonin att forma en egen politik. En ironisk berättelse, skriven med humor och därmed med mycket stort allvar.

Sembene Ousmanes två berättelser *Niiwam* och *Taaw* för oss in i en muslimsk

vardagsverklighet, dofrisk och problematisk i en förändringens tid. Skildringen av den fattige mannen på en buss, med sin döde son i knät äger en lyskraft och ett mänskligt djup av ovanligt slag.

I *Nubiens hjärta* förflyttas vi till Nildalen för styvt 150 år sedan, där den medelålders fortifikationsexperten Balzar Cronstrand möter sin Nora, en nubisk kvinna i tonåren. Romanen, som delvis har dokumentär bakgrund, skildrar ett möte mellan människor och kulturer som är möjligt. Öppet, fördomsfritt, kärleksfullt. Det som synes vara så väsensskilt blir i Nubien alldeles vanligt. Att byta en gud mot en annan är väl inget. Det är väl samma fast ändå inte. Och sederna. Visst är samt konstigt till en början, men bara till en början. En lägmäld, sinnlig och mycket läsvärd roman.

Ordfronts förlag har givit ut två av Nawal El Saadawis romaner på pocket, en välgång. *Och tiden står stilla vid Nilen* är berättelsen om Zakia och hennes familjs otröstliga slit på majsfälten. *Immens fall* är en roman om motstånd, ett motstånd som växer sig allt starkare mot det förtryck kvinnor utsätts för i länder där gud givit männen maktmonopol.

Bengt Söderhäll

Ove Allansson, Kristin Anderson, Ernst Brunner, Jens Bylund, Margareta Ekström, Kerstin Ellvåg, Elsie Johansson, Molly Johnson, Mona Kallin, Hans A Larsson, Monica Lindström, Björn Nilsson, Per Planhammar, Tellervo Salomonsson, Margareta Sarri, Jan Henrik Swahn, Lill Thorén, Mary Lou Ward, Karin Vikhoff

och Sune Ömberg. GÅSPENNAN. 256 s. Brombergs 1989. Pris: ca 160:-.

ISBN 91-7608-438-8

Den årliga novellantologin från Brombergs varvar tio proffs med tio amatörer. Boken är som en strut blandade karameller. Här finns många smaker från sött till surt. Bland mina favoriter i struten är Jens Bylunds björnhistoria och Monica Lindströms generationskonflikt, bägge amatörer. Bland proffsen står Ove Allansson i en klass för sig med en, i ordets rätta bemärkelse, häftig historia från sjölivet. Molly Johnssons start på en amerikaresa hör också till det njutbara. Ernst Brunners bidrag hör till dem som är hårdsmälta som stenar.

Gåspennan är en frisk och frejdig företeelse på den svenska bokmarknaden. Detta var sjunde årgången.

Anders Tidström

Ingvar Ambjörnsen. VITA NEGRER. Övers. Hans-Jacob Nilsson. 371 s. Forum 1989. Pris: ca 202:-.

ISBN 91-37-09652-4

Det är en märklig värld Ingvar Ambjörnsen tar med sina läsare till. Haschångorna ligger täta och knarkuset böljar över det 70-tals-Norge där huvudpersonen lever. Visst dör en del undan men det går ändå bra för många att leva i ett ständigt rus. Överallt där han vistas träffar han likasinnade. På fabriken är de flesta arbetarna konstant haschberusade. Likadant på trädgårdsskolan. När huvudpersonen bestämmer sig för att bli författare och får en

roman utgiven så går även det bra att genomföra i rusets ångor.

Det är de roliga, spännande och intressanta människorna som tänder på, jämfört med de gråtrista typer som håller sig borta från drogerna.

Ingvar Ambjörnsen är en god berättare och klarar galant att visa hur roligt det kan vara då man tagit sig en joint. Alla vi andra, vi som är motståndare till allt vad knark heter, har inte mycket att hämta i den här boken. Författaren upphöjer perspektivlösheten till norm. Det finns helt enkelt inget norskt samhälle utanför knarkarkvartarna.

Börje Löfgren

Stellan Arvidson. PASSIONERNAS DIKTARE. Thorild. I. III. 646 s. Carlsons Bokförlag 1989. Pris: ca 292:-.

ISBN 91-7798-243-6

Forskningen om Thorild har varit för specialiserad, menar Stellan Arvidson, som sedan ungdomen sysslat med författaren till *Passionerna*. En biografi behövs för att man ska kunna se helheten. Att göra detta i Arvidsons omfångsrika arbete är dock inte alltid så lätt.

För historiematerialisten Arvidson är den omsorgsfulla redogörelsen för samhälls- och kulturförhållandena den självklara grunden för litteraturtolkningen. Hans redogörelse har stort värde som materialsamling, mycket nytt har dragits fram, bl.a. om Kungsbacka och Göteborg, inte minst med hjälp av den opublicerade lokalhistorikern Alf Lidholm, som boken är tillägnad. Och tiden är en spännande

bryningstid, Thorild en fascinerande revoltör. Men det är ofta svårt att se sambandet mellan miljöerna och individen, trots allt vad författaren bedyrar.

Leif Åslund

Ulf Boethius. NÄR NICK CARTER DREVS PÅ FLYKTEN. 373 s. Gidlunds 1989. Pris: ca 212:-.

ISBN 91-7843-018-6

När begreppet Nick-Carter-litteratur nämns, associerar jag till kioskdeckare vid sekelskiftet, bloddrypande och våldsförhållande, vars framväxt i Sverige hejdades av en kampanj från socialdemokratiska ungdomsförbundet.

Ulf Boethius har ägnat kampanjen och händelserna kring den en omsorgsfull studie. Dels har han läst Nick-Carter-böckerna, dels har han följt kampanjen genom press, broschyrer och annat tryckt material. Och det visar sig, att sanningen var betydligt mer komplicerad, än vad jag ovan antytt.

Var böckerna så bloddrypande och våldsförhållande? Nej, ingalunda. Jämförda med senare tiders motsvarigheter var de ganska oskyldiga. Med spännande men förutsägbart handling.

Och kampanjen var inte socialdemokratiska ungdomsförbundets. Inte helt och hållet. I själva verket började kampanjen från konservativt håll, från kretsar som bekämpade dekadenta fenomen inom kulturlivet såsom skrifter av Ellen Key och Hjalmar Söderberg!! Nästan av slump kom Nick-Carter-böckerna med i samma fördomelse.

Ganska sent hakade socialdemokratiska ungdomsförbundet på och drev sin bit av kampanjen *mot* Nick-Carter-böckerna. Ganska snart efteråt skulle detta åt sig hela "äran" av kampanjen.

Det är nyttigt att få sina cirklar rubbade.

Kurt Hedberg

Anna-Lisa Bäckman. *MOLNETS DOTTER*. 182 s. Alfabet 1989. Pris: ca 157:-

ISBN 91-7712-188-0

Lina, bokens berättare, är en medelålders journalist av finlandssvenskt ursprung, bosatt i Sverige sedan barndomen. Hon gör en resa i tid och rum, möter släktingar, som är borta sedan länge. Flera gånger möter hon morfadem, smeden Oskar, emigrant i USA både vid seklets början och under 1930-talet. Underen mellanperiod är han tillbaka i Österbotten och hör till förlorarna under klasstriderna och inbördeskriget 1918. Verklighet, dröm, släkttraditioner blandas och ger stark närhetskänsla. Boken blir en hyllnings-skrift till morfadem och de obesuttna av hans generation.

Kurt Hedberg

Bei Dao. *DAGRÖM*. Diktölkning och inl. Göran Malmqvist. 53 s. Norstedts (Moderna poeter) 1989. Pris: ca 112:-

ISBN 91-1-891661-9

"Jag är poet. Politik intresserar mig

inte...", skriver Bei Dao (Den nordliga ön, pseudonym för Zhao Zhenkai).

Dikterna handlar om drömmar, kärlek och behovet av att urskilja individen i en omvärld fylld av kaos och oordning. Kravet på integritet och längtan efter öververklighet dominerar hans poesi.

Malmqvist visar hur Bei Daos apolitiska utgångspunkt lett till repression och svårigheter även i "tövädret" efter De Fyras Gång.

Trots verklighetstvivlen och pessimismen lockas jag som läsare av dikternas bildrikedom och konstruktiva gåtfullhet.

Bei Dao länkar på så sätt in i den formstränga kinesiska poesin in i friare poetisk modernism av surrealistiskt snitt.

Tryggve Lundh

Åke Eriksson. *FRÅN OLAUS PETRI TILL TJOCK-SARA*. Historier ur Stockholms tänkeböcker. Ill. 192 s. Carlssons 1989. Pris: ca 175:-

ISBN 91-7798-212-6

På ett hurtigt och vitsigt sätt, som ofta är opåkallat, återger författaren episoder ur Stockholms tänkeböcker från perioden 1524-1625. Den som tycker att gamla dokument är för svåra att läsa kan ha en viss glädje och nytta av bokens tematiskt ordnade referat. Författaren illustrerar själv det han uppfattar som roligt.

Eftersom han inte är historiker av facket och inte heller någon Rabelais blir det varken riktigt hackat eller malet och för varje upprepning ler man allt stelar åt de anakronistiska roligheterna. Boken kan dock, med vissa förbehåll, användas i

skolan och av den som söker få en bild av det renässanstida livet i Sverige.

Wolf Elz

Per Anders Fogelström. *KOMIKERN*. Roman om en teaterfamilj. 318 s. Bonniers 1989. Pris: ca 220:-

ISBN 91-0-047638-8

Berättelsen om teatermannen Fredrik Deland (1812-94) och hans sorglustiga levnad är teaterhistoria och bör som sådan intressera scenhabituéerna (särskilt de i Stockholm) men också ha en del att ge dem, som i största allmänhet försöker hänga med i svängarna.

Den fogelströmska tidsfärgen är omisskännlig. Men källforskning i all ära, det gäller att inte ha för fina maskor när man vaskar. Det är inte tvunget, läs önskvärt, att i ett skönlitterärt arbete hålla på att räkna upp och beskriva prylar ner i minsta detalj. I det här fallet har det gjort boken till ett mellanling mellan roman och forskningsrapport.

Men välskriven är den.

Birger Andersson

Lars Forssell. *SORGEN OCH MUNTHERETEN*. Tre skådespel. 167 s. Bonniers. Pris: ca 152:-

ISBN 91-0-047765-6

"Så skall slipstenen dras...
Keops liksom människan
älskar att bedragas..."

Så slutar det korta satyrspet *Keopspro-*

jektet som i boken fungerar som instick mellan de större anlagda skådespelen *Lejonets tass* och *Bergsprängaren och hans dotter Eivor*.

Det sistnämnda skälldes som pekoralt i rikspressen och som dramatisk läsefrukt kan jag nog inte protestera. Det är naivt och förnumstigt.

Keopsprojektet är lite småroligt i sin satir kring makt och dumhet, men som fars på fyra sidor saknas stuns och driv.

Lejonets tass Annas väg till makten i Lalland biter bättre och har också spelats under titeln *Makten och ärligheten*.

Dumhet skall ju ses och synas.

Tryggve Lundh

Hans Furuhausen. *ÖSTEROMANTIKEN*. Sex essäer om kulturers möten. 168 s. Norstedts 1988. Pris: ca 177:-

ISBN 91-1-883292-X

Vi tror oss veta var Troja låg och vad som föranledde striderna. Men hur historisk är Homeros skildring av Trojas fall? Har historikerna rätt i sina analyser av utgrävningarna och av den homeriska diktningen? Författaren sätter skolboks-kunskapen på halis och ger nya perspektiv på delar av den grekiska historien. Det kan gälla vissa sjukdomars historia, varifrån kristendomen fått sin Mariadyrkan, eller hur Siden vägen tedde sig utifrån Orientens perspektiv. Furuhausen ställer många provokativa frågor och ger roliga och spännande svar — om än inte slutgiltiga. Det är frågan om detslags spekulationer som sår hälsosamt tvivel och höjer blicken. Där-

till ett enkelt och behagligt språk och en nyttig litteraturlista.

Wolf Elz

Emma Goldman. ANARKISTISKA MINNEN. Urval och efterord Michael Helm. Översättning Suzanne Almqvist. 320 s. Korpen 1989. Pris: ca 53:-.
ISBN 91-7374-504-9

"Den adertonde mars — det var årssdagen av Pariskommunen 1871, som två månader senare krossades av Thiers och Gallifet, vilka slaktade trettio tusen kommunarder. Efterliknad i Kronstadt 18 mars 1921."

Så skriver Emma Goldman i sina levnadsminnen. Det som hände i Kronstadt — där Trotskij höll sitt löfte att "skjuta som fasaner" dem som vågade "lyfta sin hand mot det socialistiska fäderneslandet" — tillsammans med Lenins införande av den Nya Ekonomiska Politiken samt behandlingen av fångarna i Butyrkafängelset fick Emma Goldman och Alexander Berkman att fatta det slutgiltiga beslutet att lämna Sovjetunionen.

När de kom till Sovjetunionen i december 1919, utvisade från USA, var de fulla av förväntan och ivriga att få börja arbeta för revolutionen. Men entusiasmen gav snabbt vika när de upptäckte att de nya makthavarna var lika maktfullkomliga som de gamla och att fängelserna var fyllda med anarkister, socialist-revolutionärer och bondeledare.

Anarkistiska minnen, som avslutas med att Goldman och Berkman lämnar Sovjetunionen, inleds med att Emma Goldman

1889, 20 år gammal, anländer till New York från Ryssland. I USA kom hon att kämpa för anarkistiska idéer både på det politiska och privata planet. Hon höll engagerande tal om statligt förtryck. Hon propagerade mot kriget. Hon talade om födelsekontroll. Hon fruktades av myndigheterna, som flera gånger försökte stoppa hennes tal genom att upplösa möten och arresterade henne. Hennes kamrat Berkman tillbringade 14 år i fängelse.

Michael Helm visar i sitt efterord att Emma Goldman under sitt liv led det ena nederlaget efter det andra, men han påpekar samtidigt: "Genom att välja risken för nederlag skilde hon sig från den mängd som föredrog att vinna en dyrköpt seger — på makthavarnas villkor."

Marianne Fors

Jan Guillou. FIENDENS FIENDE. 484 s. Norstedts 1989. Pris: ca 220:-.
ISBN 91-1-892102-7

Den senaste i Jan Guillous spionserie är den hittills bästa. Carl Hamilton, det svenska försvarets största segermaskin sedan Karl den tolfte blir i *Fiendens fiende* en äkta folkhjärte. Det är underbar läsning för en gammal hemvärnspojke som växt upp med Rambo.

I boken flyr landsförräddaren Sandström till Ryssland vilket leder till minst sagt intressanta kontakter mellan vår hjälte och arvfienden i öster. Högdpunkten i handlingen är då Hamilton i utskotts-förhör förklarar för de förvånade politruker-na att det är i sin ordning att döda i nationens intresse.

Jan Guillous kunskaper i området och kontakter med folk inom försvaret väcker min nyfikenhet — vad är fiktion och vad är verklighet, har Sverige egna "field operators"?

Nikiforos Papasikas

Woody Guthrie. HELAHÄRLIGHETEN. Övers. Boo Cassel. 368 s. Ordfront 1989. Pris: ca 200:-.
ISBN 91-7324-346-9

Häng me' till oljerushernas och depressionens USA, mellan två världskrig. Lyssna till balladen som Woody Guthrie sjunger om sitt liv, lyssna till hans gitarr. Det är rolig men skrämmande läsning om en tid då armodet splittrade familjer och drev både jord och människor på flykt.

Woody berättar om hur den lille senige pojken blir en slagskämpe som mycket tidigt måste klara sig själv. På ständigt resande fot drar han runt i USA, vart han än kommer drar han en lät för att fylla magen och göra livet något lättare för arbetare, luffare och soldater.

Läs boken och ni får veta var den klara, kvicka klangen i Woody Guthries sång kom ifrån! Och varifrån han tog innehållet till texterna.

Nikiforos Papasikas

Alexander Herzen. VEM BÄR SKULDEN? Övers. Bo-Göran Dahlberg. 311 s. Arbetarkultur 1989. Pris: ca 227:-.
ISBN 91-7014-2181

Alexander Herzen föddes mitt under den stora branden i Moskva då Napoleon hade intagit staden, alltså 1812. Som ung radikal förvisades Herzen till Vjatka, senare

Hans Hederberg. SVENSK ROULETT. Den farliga vägen mellan öst och väst. 122 s. Legenda 1989. Pris: ca 125:-.
ISBN 91-582-1437-2

I den officiella svenska säkerhetspolitiken ingår honnörsord som "neutralitet" och ett "starkt försvar". Med utgångspunkt från de senaste årens ubåtskränkningar och från säkerhetspolitiska hänvelser under de senaste femtio åren, argumenterar TV-producenten och författaren Hans Hederberg skickligt och intressant väckande för att det inte är mycket bevänt med den svenska neutraliteten. "Sveriges intresse för ett starkt försvar, sammanfaller med USA:s intresse för en starkt blockerande kraft i Skandinavien". HH ger en rad belägg för ett nära försvarspolitiskt samarbete mellan de båda länderna med udden riktad mot Sovjetunionen. Från officiellt svenskt håll förnekas kategoriskt att ett dylikt kontinuerligt samarbete skulle existera, men faktum kvarstår att HH:s avslöjanden är så explosiva att TV2-ledningen stoppar sändningen av den film som materialet ursprungligen var tänkt för.

Bengt Dagrin

till Novgorod. Här påbörjar han denna roman som på ett Gogolliknande sätt skildrar folk i småstad. Språket är inte särskilt samhällskritiskt utan snarare ironiskt och ibland besvärande omständligt. Figureerna görs till typer och läsaren får skrapa fram den verkliga möjligheten under en glaserad yta. Både Belinskij och Dostojevskij uttryckte sin beundran för Herzens prosakonst men jag har svårt att se mer än romantiskt präglad idealism. Den realism som ställvis skymtar gäller mest det bekväma borgerskapets små känslorvall inför en olycklig kärlek eller olämplig intimitet och liknande.

Staffan Humlebo

Björn Horgby. SURBULLESTAN. Ill. med kartor och fotografier. 424 s. Carlsons Bokförlag 1989. Pris: ca 262:-.
ISBN 91-7798-278-9

1975 utlokaliserades undertecknad till Norrköping tillsammans med tusentals andra "stockholmare". I den stad vi mötte genomled textilindustrin sina sista dödsryckningar. Arbetarstaden skulle omformas till en ämbetsmannastad. Fabrikshusen gjordes om till kontor eller natklubbar, textilkonstnärinnor överflyttades till SMHI som väderkartritäre.

Hur det en gång var när Norrköping var Sveriges 4:e stad (idag är den väl 7:e) kan man läsa i Björn Horgbys bok. Den skildrar industrialismens, liberalismens och arbetarrörelsens framväxt i Norrköping 1850-1910.

Det som gör boken så utomordentligt intressant och läsvärd är Horgbys förmå-

ga att väva samman yttre politiska, ekonomiska och kulturella processer med de inre förhållandena i Norrköping. Men det som gör boken oöverträffad i sitt slag är hans "mentalitetsskildring" av norrköpingens borgarna, hur det kommer fram i samtida brev, uppteckningar, domstolsprotokoll och polisrapporter.

Det kan i dessa tider uppfattas som en nedsättande bedömning att kalla Horgbys bok sant "marxistisk", men låt mig i Jan Myrdals andasnarare kalla den "marxsk". Bara här och där kan man se eftergifter åt en viss "per-albinism".

Men än återstår kraftprovet för Horgby: att föra fram sin skildring av Norrköpings arbetarklass till våra dagar. Han lär f.n. parallellt med sin tjänst på Arbetets museum vara sysselsatt med en bok om arbetskulturens förändring i Norrköping 1850-1940. Boken om "surbullarna" (arbetarna) och "ullströmmarna" (textilbaronerna) är en mycket bra början.

Anders Persson

Bengt Hubendick. VI PÅ VÅR JORD. Om människans ekologiska situation. 124 s. Gidlunds 1989. Pris: ca 120:-.
ISBN 91-7843013-5

Detta inlägg i miljö- och samhällsdebatten gapar över precis så mycket som titeln antyder. Det är en ekologisk betraktelse över människans materiella existensvillkor. Inget dåligt ämne att behandla populärvetenskapligt på drygt hundra sidor. Egentligen en befädd uppgift. Märkvärdigt nog har Hubendick, mot alla odds, skapat en synnerligen läsvärd liten kate-

kes för miljörelsens stödtrupper. Ibland kan språket vara nästan ansträngt förenklat men det är hedervärt med fackmän (författaren är professor i ekologi) som vill nå ut brett.

Argumenteringen i miljöfrågor är inte särskilt ny eller häpnadsväckande men den är både konsekvent och överskådlig. Gängse marknadsekonomiska heliga kor slaktas. Den reella "vinsten" skärsåddas, liksom "tillväxtens" möjligheter. "BNP"-begreppet får en läsvärd dödsruna.

Anders Tidström

Roy Jacobsen. VIRGO. Övers. Sven-Olof Lorentzen. 234 s. LT 1989. Pris: ca 182:-
ISBN 91-36-02834-7

Jacobsen förvaltar den själsborrande Sandemosetraditionen mycket väl.

I romanen *Virgo* fortfar han efter *Det nya vattnet* (till sv. 1988) att gestalta utsatta människor som under yttre och inre tryck hotar att brisera vid minsta beröring.

Hans Larsen är fri från fängelset som gammal man, men hanterar illa en hemlighet som fjättrar och läser liksom hos Marianne — ung och fränskild mor.

Styrkan i Jacobsens psykologiska realism är att han opererar på flera nivåer och tydliggör mekanismer i människors föreställningar och handlingar. Han behärskar formen och vet vad han skall irritera läsarlugnet med.

Jon Fosse, också han en ung rosad norman, är en jämförelse liksom i Sveri-

ge den mycket läsvärde och engagerande Magnus Dahlström.

Helt lika är de naturligtvis inte.

Trygve Lundh

Kjell Johansson. GOGOLS ANSIKTE. 308 s. Norstedts 1989. Pris: ca 195:-.
ISBN 91-1-891432-2

Är det själsligt krävande att skriva biografier över så att säga vanliga människor, och det tror jag det är, så måste det ha varit rena skärselden att följa Gogol, denne hyperkänslige neurotiker, som livet igenom åkte snabbt fram och tillbaka mellan himmel och helvete.

Kjell Johanssons arbete imponerar stort. Rekonstruktionen av resan med Gogol i tid och rum får mycket av det underliggande och förträngda hos dagens samhällstillplattade människor att framträda i skarp relief och nog ligger det mycket i vad Gogol redan som ung yttrade: det är inte jag som är underlig, det är världen!

Birger Andersson.

Otto Kemberg. SVÅRA PERSONLIGHETSTÖRNINGAR. Psykoterapeutiska strategier. Övers. Einar Jakobsson. Natur och Kultur 1988. Pris: ca 422:-.
ISBN 91-27-01591-2

I Europa har det freudianska arvet omhändertagits och till stor del förskingrats av (företärsvis franska) filosofiska spekulanter. I USA har den klassiska psykotera-

pin istället utvecklats på en klinisk grund i riktning mot en modern jag-psykologi. En av de främsta företrädarna för denna riktning är Otto Kernberg, professor vid Cornell-universitetet.

Det föreliggande verket är den tredje bok som presenteras på svenska och utgör en sammanfattning av Kernbergs teorier om borderlinepersonligheter och narcissistiska tillstånd. Teorierna förankras i den kliniska verkligheten genom olika exempel vilket underlättar läsningen av den bitvis svårforcerade texten. Tillsammans med *Borderline-tillstånd och patologisk narcissism*, som redan räknas som ett internationellt standardverk, hör boken till den oundgängliga litteraturen för alla dem som arbetar inom den tunga psykiatrien med de djupa personlighetsstörningar som livet i våra moderna samhällen frambringat i sådan oroande omfattning.

Eva Helmersson

Stig Larsson. KOMEDIN I. 334 s. Norstedts 1989. Pris: ca 205:-.

ISBN 91-1-891642-2

Stig Larsson är onekligen en skicklig hantverkare. Hans romanfigurer är levande, han behärskar den svåra konsten att skriva dialoger och det blir alltid en märklig dramatik när människorna möts i hans texter. *Komedin I* innehåller allt detta goda litterära fotarbete, men det är en långtråkig och ofta obehaglig roman full av billiga trick. T.ex. hur en kuk ser ut, hur det känns att kissa med den eller beskrivningar av anala förehavanden. Att de fles-

ta personer i boken är osympatiska gör inget, inte heller det lite barnsligt spektakulära att man varje kväll avrättar en person på den porrkлубb där huvudpersonen Stig arbetar som textförfattare till showerna. Men det är trist att ännu en roman av en ung svensk författare idag handlar om teatervärlden, alkohol, krogar och förlagsfester. Osmakligast och framför allt mest påklästrad blir storyn när den 60-åriga Stig blir så betagen i den elvaåriga grannflickan att han måste gå in på hennes toalett när hon sitter och skiter.

Pelle Olsson

Göran G. Lindahl. LAGEN OCH SVÄRDET. Maktkampen i Latinamerika. 224 s. Natur och Kultur 1989. Pris: ca 167:-.

ISBN 91-27-02105-X

Det finns en del intressanta trådar och uppslag i *Lagen och svärdet*, till exempel de politiska partiernas uppbyggnad och funktion och betydelsen av en starkt centraliserad presidentmakt, men de nystas tyvärr aldrig upp. Boken verkar vara ett hoplock av uppgifter från olika håll. Den är alldeles för rapsodisk och inte alls den "faktaspäckade bok" som ger "tyggliga baskunskaper om Latinamerika", vilket Göran G. Lindahl själv skriver.

Marianne Fors

Ann Lundén Jacoby, Elisabeth Näsman. MAMMA, PAPPA, JOBB. Föräldrar och barn om arbets villkor. 336 s. Arbetslivscentrum 1989. Pris: ca 140:-.

ISBN 91-8615848-1

Hur löser olika familjerfrågorna om barnomsorg och familjeliv mot bakgrund av arbetslivets krav? Forskarna har samlat sitt material genom omfattande intervjuer av 45 familjer, noggrant utvalda för att ge en så vid belysning som möjligt av den valda frågeställningen. De har arbetat i den hermeneutiska tradition som syftar till förstå mänskliga handlingar i den specifika tradition människan befinner sig i. Boken saknar därför den vanliga statistiska orienteringen och är istället uppbyggd som en strukturerad analys av de intervjuades berättelser. En presentationsform som, det kan inte hjälpas, känns påfrestande utförlig ibland.

Det är i sig föga överraskande att arbetslivet präglar familjelivet och barnens livsvillkor och att mönstren för familjernas "tidspussel" varierar mycket, beroende på vilket arbete och vilka arbetstider föräldrarna har, restider, barnens ålder m.m. Men forskarna resonerar övertygande om konsekvenserna av detta: En daglig arbetstidsförkortning (6-timmarsdagen) skulle troligen vara en optimal lösning bara för ett fåtal. För ett flertal skulle förändringar i lokalsamhället och i arbetsorganisationen krävas för att verkliga ge dem utbyte i form av mer ledig tid.

Gemensamt för de intervjuade familjerna var att de önskade fler möjligheter att skapa flexibla lösningar med större töjmöner mellan bitarna i tidspusslen. Det betyder t.ex. att barnomsorgen borde erbjuda fler lösningar än idag.

Forskarna konstaterar vidare att kvinnorna fortfarande bär det tyngsta ansvaret för det oavlönade reproduktiva arbetet i samhället, vilket missgynnar dem såväl i arbetslivet som i de sociala trygghetssystemen. Mot bakgrund av att de flesta män som tagit "pappaledigt" har gjort det under senare delen av den föräldraledigheten som ger full betalning, menar de att en förlängning av denna tid skulle kunna få till resultat ett ökat manligt deltagande i barnens tidiga omvårdnad. Generellt ökade möjligheter att påverka arbetstidens förläggning skulle också underlätta för kvinnorna att kunna anpassa sin arbetstid till barnens krav under en begränsad fas i livet, utan att riskera att bli inlåsta i moderskapets arbetsvillkor.

Mats Miljand

Johan Lönnroth. POLITISKEKONOMI. Svenska och internationella tanketraditioner. 183 s. Arbetskulturr. 1989. Pris: ca 155:-.

ISBN 91-7014-2718

Lönnroth har åstadkommit en underhållande och lättfattlig översikt i nationalekonomisk doktrinhistoria, som även den som sedan tidigare äger kunskaper i ämnet har behållning av. Visst går det raskt undan ibland, som i det första avsnittet där ekonomisktänkande från medeltiden till 1776

avhandlas på 32 sidor, men Lönnroth lyckas för det mesta lyfta fram väsentligheterna. Hans fördomsfria behandling av Marx och marxistisk ekonomisk teori bidrar till den friskhet som präglar boken och gör den läsbar också efter den drama-

tiska omvandlingen i Östeuropa hösten 1989. Synd nog slutar boken abrupt med två korta avsnitt om feministisk och ekologisk kritik mot den vedertagna nationalekonomiska teoribyggnaden. Jag saknar en diskussion om möjliga utvecklingslinjer för nationalekonomin.

Jan-Edward Jansson

Ann-Marie & Bjarne Moelv. ATT BLI KVAR ÄR OCKSÅ EN RESA. 197 s. LT 1989. Pris: ca 180:-.

ISBN 91-36-02877-0

Örjan Persson. NYGÅRDEN, SWEDEN. 281 s. LT 1989. Pris: ca 190:-.

ISBN 91-36-02878-9

Teddy Gummerus. SORGMANTELN. 150 s. LT 1989. Pris: ca 150:-.

ISBN 91-36-02879-7

Dessa tre böcker fick respektive första, andra och tredje pris i LT:s förlagsmanpristävlan "Levande landsbygd — människor, arbete, miljö". Rangordningen kan man naturligtvis orda om men skall finnas alltså att behandla dem tillsammans.

Paret Moelvs är den konstnärligt mest ambitiösa. Den består av bitar ur manuskriptet till sig själv (alltså en bok ämnad till en pristävling) men också ur den kvinnliga huvudpersonens Dagbok, ur hennes Klippbok ur ortstidningen och Notesblock med diverse ärenden att minnas, ur *Boendepraktikan* m.m. Krönika vore kanske en rättare beskrivning än roman: intrigen begränsas till hemmadottern Marias vardag mitt i ett alltmer byråkratiserat svenskt

lantbruk. Den MBD-drabbade sonen Mattias öde utgör ändå ett visst spänningsmoment. Bredvid ligger i att levandegöra en så pass trist tillvaro (visserligen med hjälp av det förflutna) och låta det mynnas ut i ett relativt lyckligt slut.

Persson tar i stället upp temat hemkomsten. David Nilsson återkommer plötsligt hem till fädernesgården i Norrland från ett jäktat och stressat liv i New York. Han är ingen grönvågare utan en realist beredd att arbeta hårt som skogsbonde. Men han råkar ut för kommun och taxeringsmyndighet och t.o.m. en vildmink. Han får även sin fru mot sig och inser till slut att han inte kan leva upp till sin morfars livsstil mot byråkrati och penningmakt. Nygården kommer att jämnas med marken. Det bästa i boken är att Davids historia vävs samman på ett ibland mycket rörande sätt med scener ur en bondes dagssysslor och med byns kollektiva problem. Det dramatiska och miljövänliga slutet är däremot en besvikelse.

Gummerus varierar samma tema med hjälp av bibliska anspelningar kring det förlovade landet och den förlorade sonen. Byn Varghyttan utgör ändå en problematisk plats att återkomma till. Det får berättaren Stig erfara när ungdomsvännen Kalle röjer sina planer att omvandla den till ett modernt fritidscentrum. Det leder till en ödesdiger konflikt med brodern Anton, som vill hålla sin bygd fri från nedsmutsning och rovdrift, och den förlorade sonen återutvisas ur Kaanan — av sin egen far, den gången. Trots det ringa omfånget är boken en riktig roman med både spänning och rik problematik: kan den svenska landsbygden göras om till livsduglig plats för moderna människor utan att förlora sin karaktär av idyll?

Det tycks vara svårt att obetingatsjunga den svenska landsbygds lov nuförtiden.

Philippe Bouquet

Mats Mogren, Kenneth Svensson m.fl. BONDEPLÅGARENS BORG. Om och kring undersökningen av fogdefästet Borganäs i Dalarna. 232 s. Ill. 2 utvecklingsstablaer. Riksanstaltsstyrelsen/UV 1988.

ISBN 91-7192-721-2

Detta är ingen vanlig arkeologisk undersökningsrapport. Trots alla ritningar av grunder, geologiska förhållanden, alla vetenskapliga bilagor med tabeller och statistik, källskrifter och kemiska analysresultat m.m., så är det något så ovanligt som en spännande berättelse om en bygds liv under medeltiden, dess förutsättningar och utveckling, om livet i och omkring borgen, om bönders lott och uppror. Men också om det arkeologiska arbetet som vi får följa på ett intressant och lärorikt sätt. Boken är rikligt illustrerad med både ritningar och fotografier i svartvitt och färg.

Wolf Elz

Brigitte Mral. "VI HA EJ PLATS FÖR STÄMNINGSVERS". Arbetarkultur och arbetardikt före sekelskiftet. 142 s. Arbetarkultur 1989. Pris: ca 140:-.

ISBN 91-7014-2572

Förra året var det jämt hundra år sedan det

socialdemokratiska arbetarpartiet bildades. Dess ledande företrädare menade att politik och kultur var två sidor av samma mynt. 1890-talets arbetardiktning utgjordes till övervägande del av den tillfällighetsvers som i kamp- och underhållningsform spreds via tidningar, sånghäften och flygblad.

Brigitte Mral som 1985 disputerade på en avhandling om "tidig svensk arbetardiktning" har på ett förtjänstfullt och kunnigt kommenterande sätt dragit fram dessa dikter ur glömskan och publicerar ett fylligt urval av dem i sin bok. För en nutida läsare kan dessa verser kanske tyckas både banala och svulstigt socialromantiska, men de fyllde sin funktion som propaganda och som sammansvetsare av arbetarklassen i ett ömtåligt uppbyggnadsskede av rörelsen. Och de gick hem i de breda folklagen. Mral ger också en bild av de första socialdemokratiska tidningarna, samt presenterar det föreningsliv och den bildningsverksamhet som var så viktiga och avgörande inslag i arbetarrörelsens barndom.

Bengt Dagrin

Jan Myrdal. TOLV PÅ DET TRETTONDE. En berättelse. 237 s. Norstedts. 1989. Pris: ca 185:-.

ISBN 91-1-863252-1

Jan Myrdal fortsätter sina berättelser från sin uppväxt i en av Sveriges ledande socialdemokratiska familjer. Myrdal placerar sin pojke i bestämda, avgränsade miljöer (båthytt, presskonferens, jämvägsskåp, bibliotek), varifrån han sedan fritt

vandrar i tankar och drömmar. Det är berättartekniskt effektivt.

När berättelsen börjar bor han i USA och känner sig som amerikan, när den slutar befinner han sig, lätt missanpassad, hos sin faster på en gård i Östergötland. Flykten till Sverige, som föräldrarnas utvär- ar honom till 1940, atlantöverfarten och försöket att aklimatisera sig i det gamla hemlandet anger berättelsens yttre ramar.

Pojken uppåddar all sin fantasi och skapar sig olika drömvärldar dit han kan fly från föräldrarnas intellektuella, kliniska miljö, där barn inte har någon annan plats än som föremålsobjekt. Och han lär sig att dölja sina innersta känslor.

En intressant infallsvinkel på boken får man om man läser den i förhållande till författarens skriftställning i *Folket i Bild/Kulturfront* det senaste halvåret, där den 60-åriga Myrdal, den svenska radikalismens grand old man, bl.a. frammanar bilden av ett annat liv: Mr Jan G. Myrdal, editor på Popular Science och datafreak.

Maria Hansson

Karl Rune Nordkvist. HÖSTLIG RESA. 212 s. Norstedts 1989. Pris: ca 170:-.

ISBN 91-1-891472-1

Greppet att i en sammanfattande utgåva knyta ihop de olika trådarna i tidigare temaböcker (*Solens barn, Staktarens hus* och *Septembers ljus*) är utmärkt. Nya och viktiga dimensioner, inte minst i synen på då och nu, tillförs.

Författaren låter alltså den åldrade huvudpersonen, Olle, besöka hembygden och återuppleva barn- och ungdomstiden.

Men boken är inte enbart tillbakablickande; i det senkomna mötet mellan Olle och hans första förälskelses dokumenteras en tro på framtiden, som känns övertygande.

Karl Rune Nordkvists lågmäلت intensiva språk har en renhet som ställer det jämsides med de bästa i dagens svenska litteratur.

Någott tvång att ha läst de tidigare böckerna föreligger inte, att ha gjort det är å andra sidan inget negativt. De finns på närmaste bibliotek.

Birger Andersson

NORSTEDTS KONSTLEXIKON. Red. Herbert Read. Övers. samt svensk red. Inga-Lena Ångström. 400 ill. 3000 uppslagsord. 363 s. Norstedts 1987. Pris: ca 300:-.

ISBN 91-1-863672-1

Herbert Read omarbetade *Encyklopedia of the Arts* 1966 till en nyutgåva 1985, *Art and Artists*. I den svenska upplagan har konsthistorikern Inga-Lena Ångström skrivit 250 nya artiklar om svenska konstnärer, vilket gör handboken mer "svensk". Vid sidan om konstnärsnamn finns de traditionella konstvetenskapliga uppslagsorden om ismer, stilar, tekniker och konstgrupperingar. Nya företeelser som videokonst har kommit med.

Av de 12 svenska konstnärer som fått sina verk illustrerade finns Vera Nilsson som enda kvinna. Ola Billgren nämns men inte Torsten Billman, Reidar Aulie men inte Konstfrämjandet, Torsten Renquist och Anders Åberg men inte PeO Ultvedt. Döderhultarna har fått epitetet

"patetisk", vilket är missvisande. Tredje världens konst representeras mer av historiskt material än aktuella konstnärer.

Ett lättfattligt och klart språk och ett behändigt format gör boken till en värdefull tillgång för en konstintresserad allmänhet. En god avvägning mellan måleri, skulptur, grafik och arkitektur.

Anne Lidén

Göran Norström. SKÖRDEFESTEN. 144 s. Norstedts 1989. Pris: ca 142:-.

ISBN 91-1-891012-2

Kurt-Görans är det typiskt femtitalstöniga namnet på det dansband, vars sista spelning, vid en skördefest, boken handlar om. Titeln är troligen dubbeltydig. En bräcklig hängbro brister under turnébilens olycka vid Dalälven inleder romanen. Genom tillbakablickar och parallellhandlingar rekonstrueras medlemmarnas gåranden, tankar, minnesfragment dygnet före händelsen den heta sommaren 1955.

Norström förmår inlevelsefullt förmedla ögonblickliga stämningar och miljöer: sommarmattans dansbanelängtan, vokalistens Marias sensualism, musiken, dallrande hetta, sexuell osäkerhet, svartsjuka och svettig fullängest.

Men tekniskt håller inte romankonstruktionen. Att kastas mellan sex personer och parallellhandlingar blir för splittrat. Det går inte att fokusera intresset på någon. Dubbelprojektionerna där nutid och dåtid — mestadels barndomsglimtar — möts, fungerar inte heller eftersom författaren måste söka upp situationer där nuet glider

över i dået. Det blir konstlat. Novellformen torde passa Norström bättre.

Jan Lidén

Carl von Ossietzky. OSALIGA ÄRO DE FRIDSAMMA. Artiklar 1918-1933. Övers. hans O. Sjöström. Ill. Urval och inledning Ingegerd Lundgren. Efterskrift Rosalinda von Ossietzky-Palm. 208 s. Ordfront 1988. Pris: ca 152:-.

ISBN 91-7324-291-8

Carl von Ossietzky var partilös intellektuell eller dissident om man så vill i Weimarrepubliken. 1936 fick han Nobels fredspris och två år senare dog han i sviterna av tortyr och misshandel. Artiklarna i *Osalliga äro de fridsamma* visar hur lätt det ändå kunde vara att analysera politiken. Steg för steg följde han nazisternas legala väg till makten och de oändliga svårigheterna att ena motståndarna. När vi läser honom ligger det nära till hands att dra slutsatsen att partiväsendet egentligen utgjorde det avgörande hindret:

"Varje misstag hos den andra parten, om de så är flera år gamla har med glödande nålar bränts in i hjärnbarken på tusentals anhängare, och där glöder det ännu. Höga murar av papper tornar upp sig mellan människor av god vilja."

Men Ossietzky visar oss också att "misstagen" varit blodiga och avgörande. I den partipolitiska förlängningen blev de därigenom också oförlätliga och ödesdigra.

Lars Andrée

Albino Piero. KNIVAR MOT SOLEN. Övers. Ingvar Björkeson. Efterord av Gianfranco Folena och Francesco Zambon. 235 s. Natur och Kultur i samarbete med Italienska Kulturinstitutet CMLerici. 1988. Pris: ca 165:-.

ISBN 91-27-01995-0

Med denna utmärta översättning av Piero fortsätter Björkeson sin kulturgåmning efter översättningarna av Vergilius, Dante, Leopardi m.fl.

Piero föddes i Tursi, Lukanien. Bosatte sig 1939 i Rom. Övergav 1960, vid 44 års ålder, italienskan och började att skriva på turkiska. Som den förste författaren på denna ålderdomliga, syditalienska dialekt fick han börja med att utarbeta ett eget skriftsystem. Efter tio diktsamlingar på italienska och nitton på turkiska be-tecknas han numera som en av Italiens främsta och mest originella poeter.

Boken innehåller fyra samlingar från 1973 till 1980, och ger bilden av en excentrisk ömänniskas särpräglade livskamp. Det är en kärv, osentimental dikt om kärleken och döden. Alltid koncentrerad, med en oerhörd nerv omedelbart under ytan. Piero är väl värd denna vackra, påkostade öutgåva, med den italienska originaltexten placerad parallellt, till vänster om den svenska översättningen.

Av Zambons och Folenas utmärkta essäer kan man lära sig mycket om Pierros språkarbete och symbolvärld, men också om diktanalys i allmänhet. Sedan tidigare finns på Fripress ett urval av Pierros dikter på svenska i översättning av Björkeson: *Sönnen och döden*.

Pia Lövholt

Agneta Pleijel. HUNDSTJÄRNAN. 210 s. Norstedts 1989. Pris: ca 172:-.

ISBN 91-1-891902-6

Berättelsen om Lamek, Siiri och deras barn tilldrar sig i ett diffust 1950-tal, någonstans i Skåne. Det är dottern i familjen som berättar, med förpubertetsens osentimentala saklighet.

Om man får tro författaren är detta en roman om kärleken, och hur det går för dem som får och ger av den i övermått, till exempel för den gulögde Lamek som älskas så energiskt av sin mor, och så skyddslöst av sin hustru, det finska krigsbarnet Siiri som till sist ger sig av och hamnar på dårhuset.

Romanen har partier med poetisk kraft, och 50-talsatmosfären är rätt väl fångad. Likaså är berättarjaget känsligt skildrat, en flicka som just har nått den ålder då man börjar se och förstå vad det innebär att bli vuxen.

Eva Bäckstedt

Anatolij Pristavkin. ETT GYLLE MOLN ÖVER KAUKASUS. Övers. Lars Erik Blomqvist. 343 s. Norstedts 1989. Pris: ca 215:-.

ISBN 91-1-891302-4

Kolka och Sasjka, två ryska tvillingpojkar, är förgrundsgestalterna i denna historia från tiden för andra världskrigets slutskede. Tvillingarna tillhör den stora gruppen föräldralösa barn som ju är en av krigets produkter. Deras barnhem i Moskva blir erbjudet att skicka några utvalda till det drömlika Kaukasus. Tvillingarna

får göra resan till den bördiga södern. Tillsammans med 500 andra barn bygger de upp en ny tillvaro, får äta sig mätta regelbundet, o.s.v. Problemet är bara att den relativa rikedom finns där för dem p.g.a. Stalins deportering av folkgruppen tjetjenerna. Tillräckligt många tjetjener har dock undgått myndigheterna för att tillsammans kunna fördriva alla koloniseringsförsök av sina forna områden.

Ett gyllne moln är gripande i sin skildring av barns tankar och handlingar i den barmfientligaste av världar. Pristavkin är lovprisad i Sovjet, inte minst av ungdomen, sedan boken kom 1987 (då sex år försenad av censuren).

Anders Tidström

Timur Pulatov. DEN EGENSINNIGE MANNEN FRÅN BUCHARA. 321 s. Övers. och efterskrift. Lars Erik Blomqvist. Norstedts 1989. Pris: ca 207:-.

ISBN 91-1-881662-2

"Nu hade han också lyckats vänja sig vid gården" — redan med bokens första ord börjar den egensinniges sakta upptäckande av en värld som bjuder motstånd, och som ofta jagar honom tillbaka in i sig själv. Ingående beskrivs den allvarlige gossen Dujans, "den lille imamens", kamp för att finna ord och ordning i tillvaron, vinna frihet och sammanhang. Den stora familjens starka sammanhållning värmer — och kväver. Världen är gåtfull, människorna likaså. Med en vuxens hela språkspektrum beskrivs tillvaron ur ett barns, och till på köpet ett egensinnigt barns, ögon.

Timur Pulatovs berättelse har jämförts med Prousts; gemensamt har de en all-sinnlig beskrivning av en besjälad tillvaro, en vilja att visa medvetandets insida, hur händelser och människor skapas av subjektet.

Liksom Proust kan också Pulatovs berättelse ge en viss känsla av händelselöshet. Men går man som läsare med på att vänjas in i en värld där tiden "tjocknar", inte löper på en lina, och där verkligheten uppfattas genom ett raster av saga, myt och trolleri, vägs den bristen upp av bekantskapen med en färgstark och magisk värld, allsomoftast hemsökt av livets brutalitet.

Eva Eiderbrant

Jean Rhys. DEN FÖRSTA HUSTRUN. Övers. Ingegärd Martinell. Förord Sara Lidman. 186 s. Författarförlaget Fischer & Rye 1989. Pris: ca 167:-.

ISBN 91-7054-5944

"Den galna på vinden" är en välbekant gestalt för alla som läst Charlotte Brontës roman om den rättrådiga lilla guvernanten Jane Eyre, som förälskar sig i sin arbetsgivare, Mr Rochester.

Det är den galna Mrs Rochesters historia som Jean Rhys berättar i *Den första hustrun*. Vem var den vackra unga flickan från Jamaica, som så småningom förvandlades till ett rasande vidunder? Jean Rhys är själv bördig från Västindien, och är därför särdeles väl skickad att skildra det kvalmiga kolonialklimatet där den första Mrs Rochester växte upp. Där finns hettan, färgerna, dofterna och den tve-

diga intimiteten mellan kolonisatörerna och deras svarta slavar, som den europeiske liberalen aldrig kan förstå.

Rhys roman är gripande och lite kuslig, särskilt om man har *Jane Eyre* någorlunda aktuell.

Eva Bäckstedt

Alan Saperstein. HUR GAMMAL VAR LOLITA? Övers. Hans O. Sjöström. 290 s. Legenda 1989. Pris: ca 280:-.

ISBN 91-582-1273-6

Saperstein vet hur slipstenen ska dras när det gäller att få fram en riktig bestseller. Den här boken är som gjord för att ligga i travar bredvid Jackie Collins-böckerna på varuhusens bokavdelningar. Lite erotisk, lite spänning, lite framgångsmyt, lite politik, lite mystik och en liten aning satir.

Boken handlar om ett gäng yuppisar som drabbas av en kris när den supige brodern till en av dem hälsar på efter många års bortavaro.

Möjligen är boken tänkt att vara en beskrivning av ett genomkommersialiserat USA av idag och visst kan man tyda den så. Men eftersom hela boken genomtygas av sympati och medkänsla med det yuppifierade liv som beskrivs så rinner kritiken bort, och när jag kommit till slutet känns det som om jag slösat bort min tid.

Börje Löfgren

Jorge de Sena. FRIHETENS FÄRG. Urval, tolkning och presentation Marianne Sandels. 121 s. Atlantis 1989. Pris: ca 119:-.

ISBN 91-7486-854-4

Marianne Sandels skriver att Jorge de Sena, Portugal, Brasilien, USA, inte vill visa prov på virtuositet med sina dikter utan lämna vittnesbörd om den enskilda människan. Trots ibland något akademiskt stela vändningar skildrar de Sena ett djupt personligt ställningstagande.

I *Lovsång till klosterlivet* läser vi om grunden för hans livskänsla: En naturlig död har ingen någonsin dött/Det var inte för att dö som vi föddes. /—/För att träda fram föds vi.

Dikterna är enkla, påtagliga och genomsyrade av en absolut tillit till det egna livsmönstret:

Jag skall inte dö förrän jag fått veta hur frihetens färg ser ut.

Jag kan inte annat än vara från detta land där jag föddes.

Om jag så tillhör hela världen och sanningen alltid segrar, skall jag inte dö förrän jag fått veta hur det är att leva i frihet här.

Allt har de vänt till ondska, det är nästan ett brott att leva.

Men om de så döljer allt och vill få mig blind och stum skall jag inte dö förrän jag fått veta hur frihetens färg ser ut.

Lars André

Åke Smedberg. UNIVERSUMS HJÄRTA. 95 s. Bonniers 1989. Pris: ca 125:-.

ISBN 91-0-047725-7

Snickaren Vargen Ragnarssons dotter har avlidit och sorgen vågrar släppa sitt grepp. I en skoningslös dialog brottas han med människorna i sin omgivning, alltmer ensam inför sig själv. På nitio förtätade sidor blottlägger Smedberg sammanbrottet mot en bakgrund av höstmörker och tvivande landsbygd. Det är en stark berättelse som berör mig och lever kvar inom mig, som ett nödvändigt korrektiv till alla konventionella skildringar av borgerligt själsliv.

Texten laddas med dramatik genom en paradoxal teknik: Orden droppas i en återhållen, långsam rytm samtidigt som de noga beskriver varje liten rörelse hos människorna, fångar varje liten förändring i miljön. Smedbergs stil ingår här en kongenial syntes med berättelsens ämne. Ändå känner jag mig osäker på om hans omsorgsfullt utmejslade uttrycksätt tål längre berättelser än den här utan att riskera att bryta samman under sin egen tyngd.

Mats Miljand

Dag Solstad. EN NORSK MAN. Övers. Hans O. Sjöström. 384 s. Norstedts. 1989. Pris: ca 217:-.

ISBN 91-1-891532-9

Dag Solstad började som litterär experimentalist och blev sedan realistisk berättare i nära anknytning till det norska maoistiska partiet AKP(m-l). Med *Gymnasielärare Pedersens redogörelse för den*

stora politiska väckelse som har hemsökt vårt land (1985) inledde han sin högst personliga, nästan uppsluppna uppgörelse med den vänster han tillhört. Han frågade sig hur det kom sig att det i början av sjuttioalet uppstod en rörelse som stödde sig på en politik utformad för bondemasorna i ett av jordens fattigaste länder, i Norge — ett av världens rikaste länder? Den nya romanen är enastående välkri-ven och förenar en avancerad romaneteknik med realistiska berättelser, politiska och filosofiska resonemang och historiska diskurser. Allt omfamt med en stor portion humor och intelligens. Boken har fått Nordiska rådets litteraturpris för 1989.

Solstad låter en man med efternamnet Fjord (förmamnet får vi aldrig veta) berättat om sitt liv som — i tur och ordning — journalist, student, folkhögskolelärare, massfabriksskribent och hjälplärare. Han drivs även av en vilja att leva i samklang med tidsandan och blir med tiden medlem i den maoistiska rörelsen. Under resans gång hinner Fjord ta avstånd från det mesta av AKP(m-l):s politik, t.ex. ”proletariseringspolitiken” och betydelsen av nej-segem i EEC-folkomröstningen 1972 (som Solstad hyllat i *25:e septemberplaten*, en av de bästa politiska romanerna från det årtiondet.) Det som blir kvar är sådana allmänna ställningstaganden som mer låg i själva tidsandan än i ett speciellt partis politik: Kritiken av Vietnamkriget och Nato, stödet till palestinierna osv. Slutet är motsägelsefullt. Hela romanen andas livsglädje. Men Fjord säger sig vara utan framtid (”och detta sitter djupare än... antagligen också läsaren hittills har anat”). Han har befriat sig från den ideologiska dogmatismen och gift sig med en ung flicka. De kommer antagligen att

skaffa barn och och radhus, men han har inte funnit sig tillrätta. "Det är något likgiltigt över ens egen lycka". Är det en hel generations läge Fjord sammanfattar?

Bokens norska titel, *Roman 1987*, antyder att romanen endast framlägger en preliminär ståndpunkt och förebådar därmed en fortsättning.

Maria Hansson

Lasse Strömstedt. BONDFAÅNGARE. 192 s. Hammarström & Åberg 1989. Pris: ca 170:-.

ISBN 91-7638-072-6

En samling berättelser om olika typer av bordfångare som på ena eller andra sidan av lagens ramar försöker lura sina medmänniskor. Fast med en viss finesse och inte på några större värden.

Strömstedt skriver att alla berättelserna i boken är garanterat sanna. Det tror jag helt och fullt på och i den mån han hittat på delar av dem så är de nog sanna ändå. På det ena eller andra sättet.

Trevligt har man i alla fall i Strömstedts sällskap. Det här är nämligen en god bok som man läser för att få förståelse. Den som längtar efter mer djuplodande analyser har inget att hämta här. Ändå är historierna inte menlösa.

Börje Löfgren

Staffan Söderblom. FOLKLIV. Ett reportage. Förord Lars Andersson. 240 s. Norstedts 1989. Pris: ca 167:-.

ISBN 91-891242-7

Jag gillar författarens intention att skildra Sverige här och nu utan att hemfalla till det spektakulära och dramatiska. Vardagen är tillräckligt spännande och vanligt folk är ju en bristvara i den massmediala och kulturella världen. Frågan är om urvalet för de här 23 reportagen passar in på bokens titel. Fem avsnitt presenterar olika partifunktionärer på gräsrotsnivå fast lika mycket partiledare eller ministrar, fem kapitel gäller författare, sju är intervjuer eller reportage kring idrott. Här finns de bästa texterna. Resten är en brokig blandning; Ådalen 1986, Öland under kriget, samekultur, pimpelfiske, stenhuggare samt kronprins Carl August som avled 1810 på Kvidinge Hed.

Egentligen handlar det mest om författarens egna vedermödor att skriva artiklarna än om ämnena som sådana. Sympatiska men inte särskilt intressanta infallsvinklar på den tid vi lever i.

Pelle Olsson

Peter Tennant. VIDSIDAN AV KRIGET. Diplomater i Sverige 1939-1945. Övers. Hans O. Sjöström. 320 s. Legenda. 1989. Pris: ca 200:-.

ISBN 91-582-1477-1

Författaren tjänstgjorde som pressattaché i Sverige under andra världskriget och blandar stort och smått i sina minnesanteckningar. I sin helhet innehåller boken

lite för mycket av personkavalkad och privata tilldragelser för min smak, men visst finns det intressanta avsnitt: Spänningen mellan den tyskinfiltrerade säkerhetspolisen och den mer med engelsmännen sympatiserande militära underrättelsetjänsten, de taffliga brittiska förberedelserna för att spränga två kranar för malmlastning i Oxelösund, som fick namnet Rickmanaffären, och det omfattande blockadbryteri som engelsmännen organiserade i strid med det svenska krigshandelsavtalet. Från Göteborg gick båtar lastade med tusentals ton kullager och andra viktiga varor som var nödvändiga för den brittiska krigsinsatsen.

Och visst känns det befriande att konfronteras med Tennants rättframma, brittiska inställning till den svenska neutralitets- och eftergiftspolitik.

Jan-Edward Jansson

Carl-Herman Tillhagen. VÅR KROPP I FOLKTRON. Omkr. 90 illustrationer. 368 s. LT:s förlag 1989. Pris: ca 360:-.

ISBN 91-36-02853-3

Folktron är den viktigaste källan för att lära känna *människan* skriver författaren, som själv måste vara en av de sista folklivsforskare som personligen fått träffa sagesmännen från det gamla bondesamhället. Det är en styrka som märks i Tillhagens författarskap, även om det mesta av hans forskarmöda naturligtvis utgörs av arkivmaterial och litteratur, inte av egna nedteckningar.

Den här samlingen folkliga föreställningar om människokroppen är en syste-

matisk, välskriven och underhållande bok. Från den nakna kroppens folklore, tvillingfödelse och sedankroppsdelförkropppling fram till tron på blodets och urinens undergörande verkningar. Liksom i sina tidigare arbeten (av vilka *Folklig läkekunst* från 1962 är den verkliga höjden) anlägger han ett globalt perspektiv. Även de mest häpnadsväckande vidskepelser har ofta motsvarigheter någon annanstans i världen. Det finns en för alla människor ursprunglig tankevärld som omedvetet anger riktningen för våra känslor och tankar. Arketyper som föds med livet, för att tala med C G Jung.

Därför ska man läsa *Vår kropp i folktron* med stort allvar, inre med nutidsmänniskans självvilda småleende.

Pelle Olsson

Tomas Tranströmer. FÖR LEVANDE OCH DÖDA. 36 s. Bonniers 1989. Pris: ca 88:-.

ISBN 91-0-047672-2

Som alla verkligt goda lyriker utvecklas Tranströmer mot en allt mer avskalad dikt, söker sig mot allt större enkelhet och förtäring, utvecklar en okonstlad poetik utan stöd av vedertagna lyriska uttrycksmedel. Samtidigt pressar han in allt större kunskap i de varsamt utvalda bilderna, orden, stavelsema. Nio ord behövs han för att ställa en hel stad på fötter.

Det är en dikt som passar för sitt ämne. Få andra nutida poeter vågar föra döden, som den moderna kulturen så bedrägligt utesluter ur vår tillvaro, tillbaka in i våra liv som vår ständige ledsagare. Och att

skriva om de döda är också en lek, som blir tung! av det som ska komma.

Mats Miljand

Antti Tuuri. VINTERKRIGET. Övers. Bengt Pohjanen. 234 s. Norstedts 1989. Pris: ca 210:-.

ISBN 91-1-891202-8

Det är ett egendomligt faktum att "vinterkriget" 1939-40 avsat så få litterära alster jämfört med "fortsättningskriget" 1941-44. "Vinterkriget" var ju ett äkta heroiskt krig med ett folk som ur underläge kämpade för en rättvis sak mot en övermäktig fiende, medan "fortsättningskriget" är solkat av storfinska drömmar, samarbete med Hitleryskland och misshandel av ryska krigsfångar. Men kanske ligger svaret just här — "vinterkriget" var okomplicerat, som en finsk flicka svarade mig en gång när jag frågade vad hennes pappa hade gjort 1939-40: — Han låg vid gränsen och sköt ryssar. "Fortsättningskriget" 1941-44 har mycket mer av inre konflikt mellan utrikespolitiska block och inrikespolitiska läger. Det var inte givet vem som var vän eller fiende.

Dessutom kämpar alla som vill ge "vinterkriget" en litterär skildring med att de bästa dikterna redan är skrivna: Runebergs *Fänrik Ståls sägner* verkar ha skrivits som ett slags "beredskapsdikter för framtiden", vars fulla genomslagskraft visade sig först 80-90 år efter deras tillkomst.

När den österbottniske författaren Antti Tuuri ändå gått till verket att ge kriget en litterär form har han valt en mycket sym-

patisk och läsvärd sådan: krigets förspel, förlopp och avslutning skildras i en fingerad dagboksform där en enkel frontsoldat håller i pennan. Just enkelheten i formen, bristen på litterär "finess" gör att realismen i framställningen kommer fram starkare och läsaren blir snart gripen av de enskildapersonerna, isynnerhet dagboksförfattarens eget öde.

En stor eloge är översättaren Bengt Pohjanen värd, som på svenska mästerligt lyckats transkribera den underfundiga tonen i den finska originaltexten. I den finska litteraturen (och folksjälén) går en stark strömning av "understatements" som ofta går förlorad vid översättning till främmande språk.

Anders Persson

Jan Olov Ullén. DET SYNLIKA OSSYNLIGA. Anteckningar till Divina Comedia. 166 s. Bonniers 1989. Pris: ca 147:-.

ISBN 91-0-047670-2

Detta är en liten Dante-bok som lyckas väl med att förena stilistik och existentiellt engagemang. Ullén läste uppenbarligen Dante i ett tillstånd av förvirring, leda, missmod och fann vid denna läsning hur starkt Dantes språk verkade. Därför visar Ullén med personlig erfarenhet bakom sig huren öppen läsare behandlas av Dante — från den djävulska grytan av svagheter och rena misstag i livet till en rening och vidare upp i en lätthet, ett danteskt ljus.

Detta ljus är vad Ullén själv bekänner sig till — humor, lätthet, naivitet. Han ser det hos andra, hos Brunner, Key-Åberg, Lagercrantz. Boken är utmärkt som intro-

duktion till Dante men även en hjälp i tid av förvirring och missmod.

Staffan Humlebo

Mario Vargas Llosa. VEM DÖDADE PALOMINO MOLERO. Övers. Jens Nordenhök. 181 s. Norstedts 1989. Pris: ca 140:-.

ISBN 91-1-891212-5

Ett makabert likfynd, en ung soldat upphängd i ett träd och samtidigt spetsad av en trädgren, är upptakten i Vargas Llosas senaste roman. Den unge konstapeln vid civilgardet, Lituma, och hans överordnade löjtnant Silva klarlägger mysteriet och är berättelsens ögon. Sanningen visar sig som så ofta hos Vargas Llosa, lösa upp sig i ytterligare tvetydigheter och gåtor.

Handlingen i romanen är inte samtida utan 50-tal, men trådarna i den aktuella peruanska verkligheten är synliga liksom Vargas Llosas odogmatiska drift att vilja locka av verkligheten dess komplexa hemligheter. Kriminalgåtan ger författaren möjlighet att tränga in i såregna miljöer och belysa människoöden. Vargas Llosa uppvisar en imponerande skicklighet att återhålla och med ekonomiserande språk teckna djup tragik och få läsaren att ställa filosofiska frågor. Synd att han inte fick nobelpriset i stället för Márquez. Däremot behövde han det inte. Kan det ha berott på att trådarna i akademien saknades. Márquez hade dem liksom Cela.

Carl-Eric Johansson

Derek Wilson. ROTSCCHILD. Familjen, makten, rikedomerna. Övers. Astrid Lundgren. 340 s. Gedins. 1988. Pris: ca 267:-.

ISBN 91-7964-037-0

Författaren är enligt förlaget såväl historiker som journalist. Här har den journalistiska sidan fått överhanden, med de negativa sidor det innebär. De intervjuer han gjort med medlemmar av den rothschildska familjen har påverkat honom starkt. Han är utförlig, devot och förhållandevis sin beskrivning av enskilda händelser.

Mindre utförlig är han när det gäller de ekonomiska aspekterna av de rothschildska bankhusen. Han gör exposéer över olika epoker och försöker placera in bankkrölsen, men det stannar oftast på ett ytligt plan. Banken som europeisk ekonomisk institution förblir suddig och ogripbar. Tyvärr är översättningen behäftad med en del onödiga fel och anglicismer.

Wolf Elz

Cornelis Vreeswijk. SÅNGER. Förord och redigering: Jan-Erik Vold. 430 s. Brombergs 1988. Pris: ca 230:-.

ISBN 91-7608-399-3

Samlingsvolymen innehåller 300 texter från 26 LP-skivor. Det är en produktion som imponerar både i mängd och bredd — ändå saknas här dikter i form av fri vers och efterlämnat material. Cornelis tilltar oss som en jämlike med sin såregna blandning av söderslang och äldre, högtidigare språk. Tydligt förnimmer man förbindelselänkarna mellan Cornelis, folk-

visetraditioner från olika länder och den klassiska svenska visetraditionen från Lasse Lucidor och framåt. Liksom Taube var öppen för alla former av musik som omgav honom, hämtar Cornelis inspiration från brasiliansk samba, nordamerikansk country och blues, fransk chanson etc. Liksom Bellman är det sin egen värld han skildrar i satiriska verser om maktens män och i

Cornelis nådde långt i sin konst, längre än de flesta av sina samtida mer pretentiösa yrkesbröder. Hur högt framtiden kommer att värdera honom bekymrar inte oss.

Pia Lövhölm

1989 – en spännande årgång av Förr och Nu

Ur innehållet:

Nummer 1

Olle Volny, Självbyggeri som konsekvens av industrialiseringen.

• Torsten Jurell, Presentation av konstnären Maja Ruta.

Mats Miljand, In i exilen (utdrag ur en kommande roman.)

Nummer 2

Jan Lindahl, Folket i några historietraditioner.

Margareta Zetterström, Presentation av 1700-talsförfattaren Rétif de la Bretonne samt nyöversatt utdrag ur dennes bok *Revolutionens nätter*.

Jan Myrdal och Gun Kessle, Bilder från franska revolutionen.

Åke Bergman, Torpet (utdrag ur en roman under arbete)

Nummer 3

Lars Andréé, Tankar om Denis Diderot

Jonas Hansbo, Presentation av den ryske poeten Nikolaj Zabolotskij

Nikolaj Zabolotskij, Berättelsen om min arrestering

Grafiska bilder av den amerikanske konstnären Edward Hopper

Nummer 4

Jan Lindahl, Chydenius program (presentation av den finländske upplysningsmannen som var drivande bakom 1766 års tryckfrihetsförordning)

Tre grafiska konstnärer: islänningen Gudmundur Armann Sigurjonsson, schweizaren Emil Zbinden och dansken Aksel Jørgensen

Om du missat något nummer – gör en efterbeställning!

Pris 40 kr/nummer (inkl porto). Sätt in pengarna på Förr och Nus postgiro 35 60 72 – 9

Ange på talongen vilket eller vilka nummer du beställer!